

Bundesministerium für
Ernährung, Landwirtschaft
und Verbraucherschutz

**Німецько-Український Аграрний Діалог
Інститут економічних досліджень та політичних
консультацій**

Серія консультативних робіт AgPP No. 27

Фінансова криза та сільське господарство України: вплив та протидія

Сергій Кандул

Київ, листопад 2009

Про Інститут економічних досліджень та політичних консультацій

Інститут економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД) - провідний український аналітичний центр, що спеціалізується на економічних дослідженнях та консультаціях з питань економічної політики. ІЕД був заснований у жовтні 1999 року провідними українськими політиками та Німецькою консультативною групою з питань економічних реформ.

Місія ІЕД вироблення альтернативного погляду на ключові проблеми суспільного та економічного розвитку України. В рамках місії ІЕД націлює свою діяльність на надання висококваліфікованої експертної оцінки в галузі економіки й економічної політики, бути реальним чинником формування громадської думки шляхом організації відкритого публічного діалогу та сприяти розвитку економічних та суспільних наук, і стимулювати розвиток дослідницької спільноти України.

Інститут економічних досліджень та політичних консультацій

Рейтарська 8/5 А, 01034 Київ

Тел: +38 044 / 278 63 42

Факс: +38 044 / 278 63 36

institute@ier.kiev.ua

<http://www.ier.kiev.ua>

Про проект “Німецько-Український Аграрний Діалог”

Німецько-Український Аграрний Діалог надає консультації представникам державної влади в Україні та представникам бізнес-асоціацій щодо реформування законодавства та аграрної політики, враховуючи міжнародний досвід Німеччини та інших країн, а також світової спільноти (ЄС, СОТ) згідно принципів ринкової економіки. Проект фінансується федеральним Міністерством продовольства, сільського господарства та захисту споживачів ФРН в рамках Програми Співробітництва та Центром міжнародної міграції.

Німецько-Український Аграрний Діалог

Рейтарська 8/5 А, 01034 Київ

Тел: +38 044 / 235 75 02

Факс: +38 044 / 278 63 36

agro@ier.kiev.ua

<http://www.ier.kiev.ua>

Перелік останніх консультативних робіт

- Соціальний захист населення шляхом регулювання торгівельних надбавок та цін на харчові продукти: чи досяг своєї мети закон №1447-VI? Юстина Ярошевська, Сергій Кандул, Вольфрам Ребок та Хайнц Штрубенхофф, консультативна робота Ag28, листопад 2009
- Вибір України стосовно політики у сфері генетично-модифікованих організмів: модель ЄС чи США, Юстина Ярошевська, консультативна робота AgP25, червень 2009
- Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? Сергій Дем'яненко, консультативна робота AgP21, вересень 2008
- Міжнародна фінансова криза: ризики і рекомендації для України, Рікардо Джуччі, Роберт Кірхнер, Вероніка Мовчан, Віталій Кравчук, Консультативна робота W13, лютий 2008
- Україна та ЄВРО-2012. Як гарантувати його економічний потенціал, Фердінанд Павел, Наталія Сисенко, Консультативна робота W12, грудень 2007
- Висока інфляція в Україні: аналіз і рекомендації, Рікардо Джуччі, Роберт Кірхнер, Віталій Кравчук, Консультативна робота W10, грудень 2007
- Фінансування проектів, що мають на меті скорочення викидів парникових газів, у сільському господарстві України - Використання можливостей, що існують на ринках, які мають відношення до Кіотського протоколу, Анна Леман, Тетяна Железна, Олександр Філоненко, Консультативна робота AgP15, листопад 2007
- Коментар до закону України No 1103 "Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів", Юстина Ярошевська, вересень 2007
- Ціни на житло в Україні: тенденції, аналіз та рекомендації для економічної політики, Рікардо Джуччі, Роберт Кірхнер, Інна Юзефович, Ярослава Сучок, Консультативна робота W4, серпень 2007
- Правові та інституційні аспекти ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні, Макс Федорченко та Олексій Янов, Консультативна робота AgP13, травень 2007
- Бум на світовому ринку біопалива – як цим може скористатися Україна, Німецько-український аграрний діалог, Консультативна робота AgP7, лютий 2007
- Реструктуризація цукрового комплексу України, Олег Нів'євський та Хайнц-Вільгельм Штрубенхофф, Наукові матеріали AgWP1, травень 2006

Консультативні роботи та наукові матеріали у відкритому доступі: http://www.ier.kiev.ua/English/papers/papers_eng.phtml. За більш детальною інформацією з питань підписки на наші регулярні видання, звертайтеся до Ірини Славінської: slavinska@ier.kiev.ua.

Фінансова криза та сільське господарство України: вплив і протидія

Резюме

До проявів фінансової кризи, сільське господарство розпочало 2008/09 маркетинговий рік з рекордним рівнем врожаю, 53 млн. т. зернових було зібрано в Україні. Експортовано 25 млн. т. зернових, а доходи від експорту мали забезпечити зростання надходження інвестицій для підтримання високого врожаю наступного сезону. Втім, дві ключові тенденції, що пов'язані з фінансовою кризою – обмеження кредитування та падіння цін на більшість культур поставили під сумнів ці оптимістичні прогнози.

Мета даної роботи – дослідити вплив фінансової кризи на сільське господарство та виявити стратегії реагування на неї, що застосовувалися господарствами, аграрними компаніями та національним урядом.

Наслідки фінансової кризи досліджуються за допомогою як вторинної, так і первинної інформації. Дані з відкритих джерел підтверджують те, що господарства зіткнулись із значним зростанням у вартості позичкових фінансових ресурсів та з різким обмеженням доступу до кредитів. Разом із зростанням відсоткових ставок зросли ціни на виробничі ресурси (добрива, дизельне паливо). Ціни на с/г продукцію знизилися, що ще більше виснажило ресурси для фінансування наступної посівної кампанії. Це призвело до певних змін у виробництві сільськогосподарських культур: зміщення в бік вирощування менш інтенсивних культур та знижений рівень використання мінеральних добрив. У цей же час, загальна посівна площа скоротилася менше, ніж на 1%.

Глибинні інтерв'ю з деякими виробниками та постачальниками виробничих ресурсів показали основну стратегію господарств та агробізнесових структур: концентрація на основному напрямку діяльності та скорочення витрат. Дуже гнучкі ринки праці сприяли впровадженню заходів щодо скорочення витрат.

В порівнянні з попередніми роками, Уряд скоротив обсяги прямої підтримки з бюджету, проте залишив низькі податки (механізм утримання ПДВ, фіксований податок для сільськогосподарських виробників), окремі заходи спрямовувалися на розв'язання проблеми платоспроможності через пролонгацію кредитів та на стабілізацію цін на ринку мінеральних добрив.

Автор:

Сергій Кандул

kandul@ier.kiev.ua

(+38044) 2786342

Лектор:

Хайнц Штрубенхофф

strubenhoff@ier.kiev.ua

(+38044) 2357502

Подяка

Написання цієї роботи стало можливим завдяки допомозі у розробці методології опитування Оксани Кузяків, підтримці у проведенні та аналізі даних глибинних інтерв'ю Анни Кузнецової, та змістовому редагуванню та обговоренню Др. Хайнца Штрубенхоффа.

Зміст

Подяка	4
Вступ: можливі наслідки фінансової кризи	6
1. Зміни, що вплинули на виробництво та торгівлю	8
1.1. Коливання відсоткових ставок та доступ до кредитів	8
1.2. Динаміка цін на виробничі ресурси та с/г продукцію	10
1.3. Коливання валютного курсу	12
2. Зміни, спричинені новим економічним середовищем: агрегований підхід.....	15
2.1. Зміни в структурі виробництва	15
2.2. Зміни в інтенсивності виробництва.....	17
3. Зміни, спричинені новим економічним середовищем: результати опитування .	21
4. Антикризові заходи національного Уряду України	24
Висновки.....	27
Додаток А.....	28
Видатки державного бюджету на сільське господарство в Україні, млн. грн., 2005-2009	28
Додаток В.....	30
Методологія проведення глибинних інтерв'ю з сільськогосподарськими виробниками та постачальниками виробничих ресурсів	30
Додаток С.....	33
Резюме окремих інтерв'ю з представниками аграрного бізнесу та постачальниками виробничих ресурсів	33

Застереження:

Ця робота була підготовлена авторами з використанням загальнодоступної інформації та даних з різних джерел. Усі висновки та рекомендації, що включені до цієї роботи, в жодному разі не потрібно сприймати як відображення політики та позицій Міністерства продовольства, сільського господарства та захисту прав споживачів ФРН.

© 2009 Німецько-Український Аграрний Діалог

© 2009 Інститут економічних досліджень та політичних консультацій

Всі права захищені

Вступ: можливі наслідки фінансової кризи

Фінансова криза, що розгорнулася в США у середині 2007 року, позначалася зростанням спредів відсоткових ставок та падінням цін на некомерційну нерухомість, і швидко поширилась економікою США та інших економік світу у другій половині 2008-го, спричинила рецесію у багатьох країнах¹.

В Україні, фінансова криза розгорнулася передусім через нездатність банків залучати іноземний позичковий капітал та/чи виконувати свої короткострокові зобов'язання перед іноземними кредиторами.

Проблеми ліквідності українських банків, що підтверджувалися посиленням рефінансуванням з Національного банку, очікувано погіршили середовище для фінансування реального сектору економіки²:

Погіршення зовнішнього фінансування разом з падінням попиту призвело до згортання інвестиційної активності, зниження цін та скорочення виробництва. Станом на червень 2009 року спостерігається скорочення виробництва у найбільш постраждалих секторах – переробна промисловість та будівництво, що відповідно складало 36% та 54%³.

Як і вищезгадані галузі, сільське господарство суттєво опиралося на попит на міжнародних ринках та можливості зовнішнього фінансування.

До проявів фінансової кризи, сільське господарство розпочало 2008/09 маркетинговий рік з рекордним рівнем врожаю, 53 млн. т. зернових було зібрано в Україні. Експортовано 25 млн. т. зернових, а доходи від експорту мали забезпечити зростання надходження інвестицій для підтримання високого врожаю наступного сезону, Втім, дві ключові тенденції, що пов'язані з фінансовою кризою – обмеження кредитування та падіння цін на більшість культур поставили під сумнів ці оптимістичні прогнози.

У даній роботі ми вивчаємо тенденції обмеження кредитування та зниження цін на продукцію, а також їх вплив на виробництво с/г культур (структуру та інтенсивність) і показуємо, як Уряд країни та аграрний бізнес відреагував на нові труднощі у короткостроковому періоді (аналіз охоплює період жовтень 2008 р. - червень 2009 р.). Ми не обговорюємо можливі ефекти середньо- та довгострокового періоду (зміни в структурі ринку чи обсягах торгівлі). Ми також не включаємо до аналізу тваринництво, що знаходилось під впливом багатьох інших факторів, окрім породжених двома тенденціями, що розглядаються.

Обмеження кредитування розглядається через відсоткові ставки та доступ до кредитів, відображені розмірами середніх ставок за кредитами різних типів та кількістю залучених кредитів відповідно.

Ми розглядаємо зміну ціни на с/г продукцію (зернові, насіння соняшнику) разом з цінами на виробничі ресурси (наближені через ціни на нітрат амонію та дизельне паливо). Це дозволяє зрозуміти, чи змінювалися умови торгівлі виробника (відносна зміна ціни), та відповідно чи погіршувалося економічне середовище для виробників. Ми також відзначаємо вплив девальвації гривні, що утримувало експортні ціни та обсяг експорту аграрної продукції. Динаміка валютного курсу розглядається як основний фактор, що сприяв можливості продажу 25 млн. т зернових на зовнішніх ринках, що означало відсутність відхилення від оптимістичних сценаріїв, проголошуваних на початку року.

¹ Детальніше див. Shane, M. et. al. The 2008/2009 World Economic Crisis. What it means for US agriculture. A report from Economic Research Service, USDA, March 2009.

² Для більш детального обговорення фінансової кризи та банківського сектору в Україні, див. Боротьба з наслідками світової фінансової кризи: пошук адекватної політики. ІЕД, грудень 2008.

³ Щомісячний економічний моніторинг України, червень 2009. ІЕД.

Зміни у виробництві наведені у вигляді змін у посівних площах під окремими культурами. Коливання інтенсивності виробництва вивчаються насамперед за даними про обсяги продажу агрохімікатів (мінеральних добрив). Це допомагає скласти уявлення про обсяги та якість врожаю 2009.

У другій частині роботи описуються антикризові стратегії аграрних фірм, вивчені під час глибоких інтерв'ю з окремими виробниками та постачальниками виробничих ресурсів (Вказівки до інтерв'ю, складені на основні методології проведення досліджень бізнес клімату, розробленої інститутом економічних досліджень та політичних консультацій, наведені в додатку). Інтерв'ю проводилися у квітні-травні 2009 та охопили інформацію про фінансування, виробництво та збут, а також очікування фірм щодо ефективних дій уряду.

Зусилля уряду обговорюються як заходи фіскальної політики (оподаткування та видатки бюджету на сільське господарство). Скорочення фінансування більшості програм та продовження пільг із сплати ПДВ свідчить про наміри уряду і надалі підтримувати фермерів, хоч і з меншим обсягом фінансування, ніж у попередні роки. .

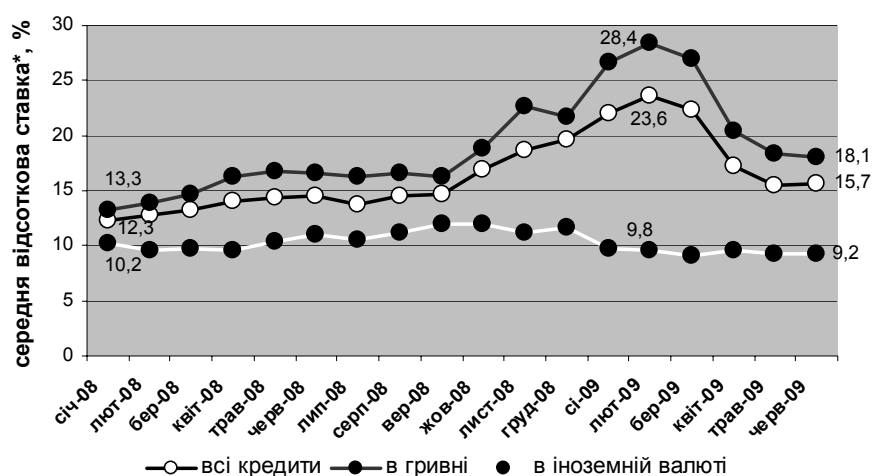
1. Зміни, що вплинули на виробництво та торгівлю

1.1. Коливання відсоткових ставок та доступ до кредитів

Значне підвищення відсоткових ставок, що розпочалося в 4-му кварталі 2008 як наслідок недостатньої ліквідності та проблем виконання зобов'язань українськими банками перед іноземними кредиторами негативно вплинули на умови зовнішнього фінансування в аграрному секторі. Згідно з даними НБУ, ставки кредитів, залучених комерційними організаціями (без врахування овердрафту) зросли майже вдвічі в період з січня 2008 по січень 2009 року (Рис. 1.1).

Рис 1.1.

Зміна відсоткових ставок за залученими кредитами, січень 2008- червень 2009

Примітка: * Без врахування овердрафту.

Джерело: Національний банк України

Починаючи з другої половини 2008 року ставки за кредитами, залученими аграрними підприємствами коливалися від 18% до 35%⁴, повторюючи в цілому загальну тенденцію підвищення вартості кредитів. В цей час, дані НБУ не виокремлювали аграрний сектор з-поміж інших секторів економіки⁵. Втім, підвищення відсоткових ставок стало більш відчутним у першому кварталі 2009 року (зростання у січні-лютому припадало на період фінансування підготовки до весняно-польових робіт).

Таке зростання відсоткових ставок супроводжувалося небажанням (нездатністю) банків надавати нові кредити. За даними Міністерства аграрної політики обсяг кредитів, залучених сільськогосподарськими підприємствами у першому кварталі 2009 року, скоротився на 35,3%⁶.

Скорочення доступних кредитних ресурсів виявилось ще у грудні, коли припинилося зростання накопичення кредитних зобов'язань в аграрному секторі (рис. 1.2).

⁴ За даними асоціації «Український клуб аграрного бізнесу»

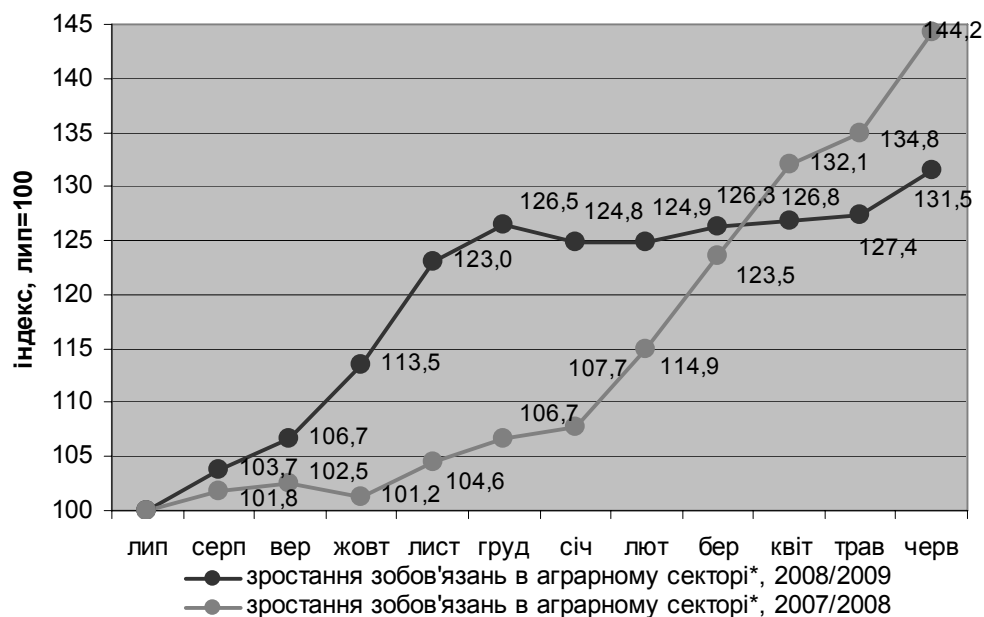
⁵ За даними НБУ, середня ставка за кредитами, залученими в січні 2009, врахувана по всіх секторах економіки становила 25,6% в гривні, тоді як середня ставка, агрегована по сільському господарству, мисливству та лісовому господарству - 21,5%.

⁶ Підсумки роботи аграрного сектору у першому кварталі 2009, МінАП, доступ на <http://www.minagro.kiev.ua/page/?8007>

Рис. 1.2.

Зростання кредитних зобов'язань в сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві, на кінець періоду, липень=100

Примітка: * В тому числі мисливство та лісове господарство
Джерело: Національний банк України

З рис. 1.2 видно, що у порівнянні з липнем 2008 року додаткових ресурсів від комерційних банків з грудня 2008 року по квітень 2009 року фактично не було спрямовано в аграрний сектор. Це підтверджує вплив обмеження кредитування, а не сезонні зміни, оскільки за той самий проміжок часу у 2007/2008 роках кредитні зобов'язання у секторі зросли з 106,7% до 132,1% у порівнянні з липнем 2007 року. Крім того, незмінна кількість зобов'язань у секторі у 2008/2009 році частково пояснювалася пролонгацією існуючих (прострочених) кредитів⁷, що підтверджує факт зниження кількості нових залучених кредитів. За даними НБУ, частка прострочених кредитів у секторі збільшилася з 2% до 7,5% протягом липня 2008 - квітня 2009, втім платоспроможність аграрних фірм несуттєво відхилялася від загальноекономічного рівня.

Тривалий виробничий цикл (розриви між закупівлею виробничих ресурсів та реалізацією готової продукції) та високі ризики зовнішніх шоків (погодні умови) визначають високу чутливість сектору до обмеження кредитування у вигляді зростання відсоткових ставок та недостачі нових кредитів. Наближений підрахунок поточного співвідношення «зобов'язання/основні фонди» у секторі⁸, станом на березень 2009 року, дає значення 0,34, що може сприйматися як достатньо високий показник (у порівнянні з 0,25 у переробній промисловості) для того, аби вважати сектор досить чутливим для шоків у зовнішньому фінансуванні. До того ж, за власними підрахунками Міністерства аграрної політики, 45% витрат на весняну посівну кампанію мали покриватися із зовнішніх джерел фінансування.

⁷ Заходи з пролонгації (моніторинг прострочених кредитів та визначення необхідного фінансування для забезпечення виконання зобов'язань) визначене одним з основних пріоритетів уряду у боротьбі з наслідками фінансової кризи в аграрному секторі (див. розділ 4)

За даними МінАП, було пролонговано зобов'язань на суму 2,66 млрд. грн., що складо до 62% від оціненої потреби (тобто кредитних зобов'язань, що не могли бути виконані до 1 червня 2009).

⁸ Співвідношення було розраховане наступним чином: L/F , де L – кількість залучених кредитів (кредити залучені станом на січ. 2009 (НБУ) плюс кредити залучені станом на 9.04.09 – дані МінАП) а F – сума основних фондів основні фонди у 2007 плюс інвестиції в основних капітал у 2008 та першому кварталі 2009 – дані Державного комітету статистики). Таким чином, співвідношення $= (28,4 + 1,2) / (69,8 + 16,9 + 1,2) \approx 0,34$

Погіршення середовища у фінансуванні по-різному вплинуло на господарства у залежності від їх розміру та кредитної історії. Дані інтерв'ю (розділ 3) показують, що деякі компанії змогли залучати ресурси із закордону. Іншими стратегіями були реструктуризація кредитів та пошук альтернативних джерел фінансування. Очевидно, малі господарства зіткнулися з найбільш жорсткими умовами при залученні нових кредитних ресурсів.

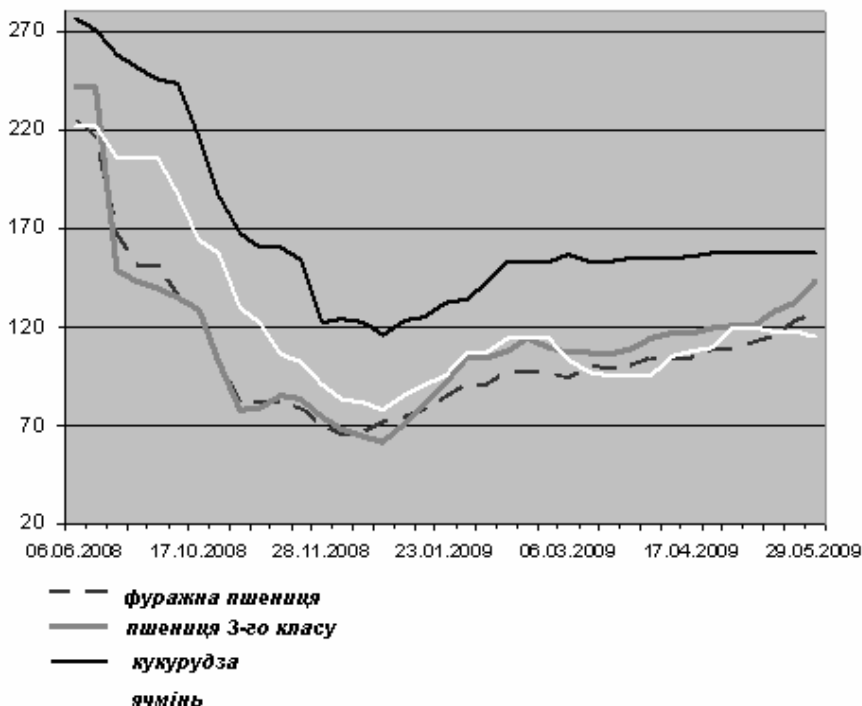
1.2. Динаміка цін на виробничі ресурси та с/г продукцію

Глобальне зниження економічної активності генерувало зниження цін на виробничі ресурси, що продаються на міжнародних ринках, разом зі зменшенням попиту на основну сільськогосподарську продукцію. Відносна зміна цих параметрів дозволяє краще уявити умови торгівлі виробника – відносні ціни на виробничі ресурси та готову продукцію – що вже погіршилися зі зростанням вартості зовнішнього фінансування. У цьому розділі ми відстежуємо ці тенденції шляхом порівняння цін на дизельне паливо, агрохімікати та сільськогосподарську продукцію.

З початку 2008/2009 маркетингового року, збільшення пропозиції зерна на внутрішньому та зовнішньому ринках призвело до того, що виробники відчули різке зменшення цін на свою продукцію. Величина падіння цін варіювалася за видом продукції, підтверджуючи те, що виробники зерна високої якості відчули найменш різке відносне зниження цін. Ціни продовжували знижуватися до кінця року, доки у січні 2009 року не відбулося певне відновлення. (рис 1.3-1.4)

Рис. 1.3.

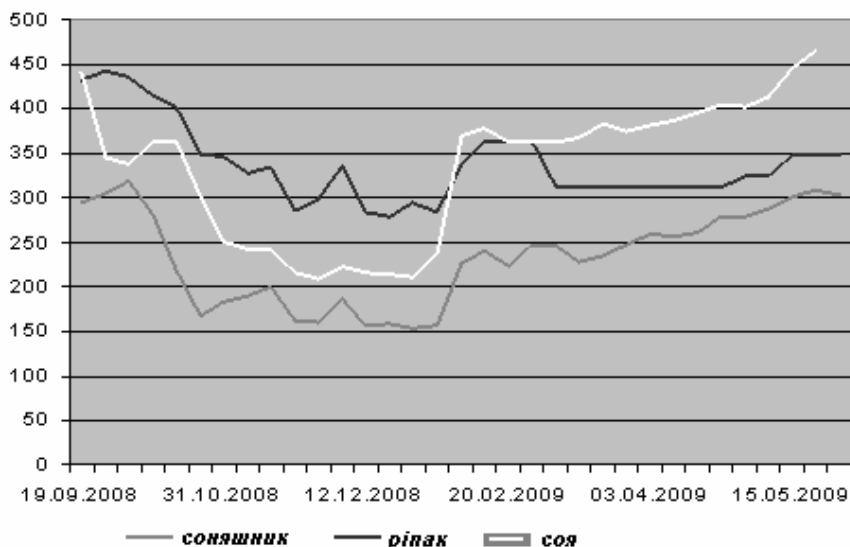
Ціни на зерно в Україні, EXW. дол. США за тону, червень 2008-травень 2009

Джерело: УкрАгроконсалт, Агрофакс, ІЕД.

Рис. 1.4.

Ціни на насіння олійних культур в Україні, EXW, дол. США за тону, вересень 2008 - травень 2009

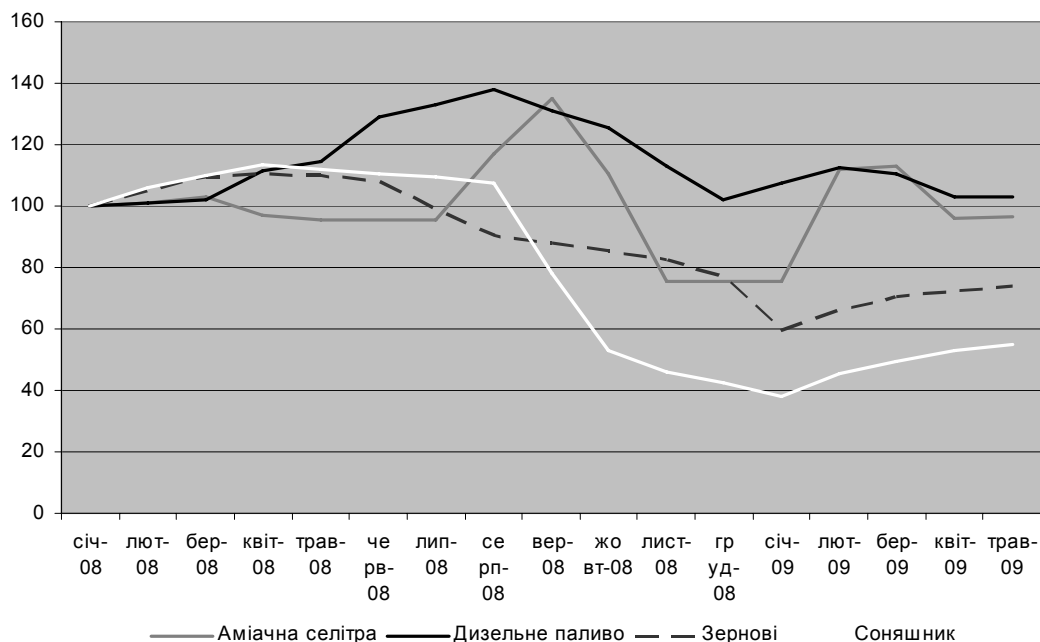

Джерело: УкрАгроконсалт, Агрофакс, ІЕД.

Динаміка цін на продукцію разом з цінами на виробничі фактори визначає періоди найбільш значного погіршення умов торгівлі виробників (рис. 1.5).

Рис. 1.5

Ціни на виробничі ресурси та сільськогосподарську продукцію в Україні, індекс, січ.2008=100

Джерело: Власні розрахунки на основі даних Державного комітету статистики (ціни на с/г продукцію), та даних Міністерства аграрної політики (ціни на виробничі ресурси)

З рис. 1.5. видно, що найбільш різнобічні тенденції у відносній ціни спостерігались перед початком посівних кампаній. Ціни на мінеральні добрива є більш волативним компонентом ціни на виробничі ресурси. Спільні зусилля зі стабілізації цін на мінеральні добрива від

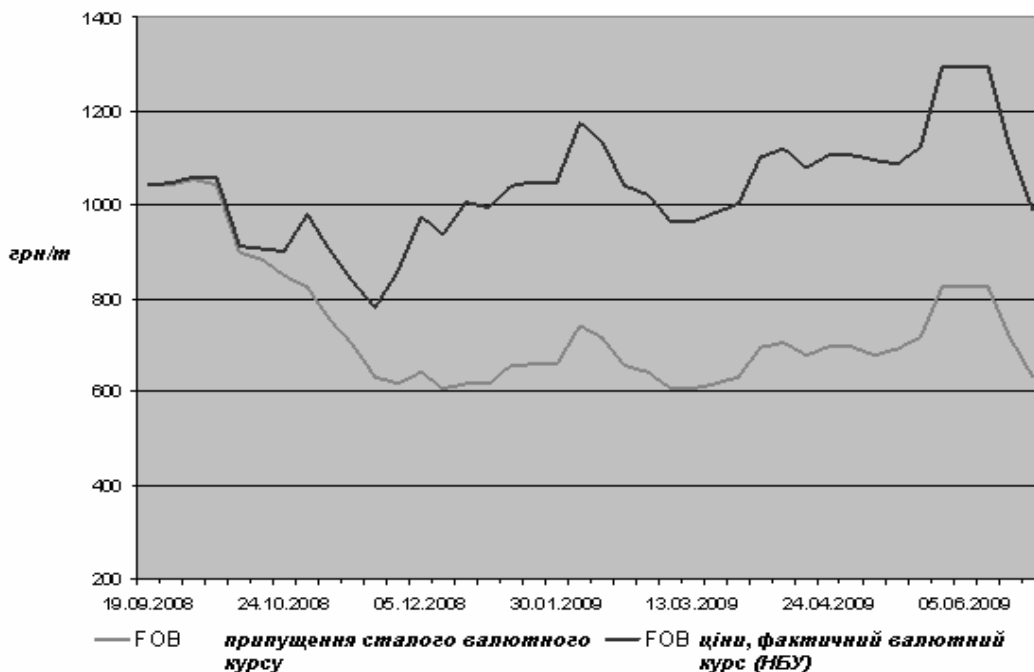
вітчизняних виробників (в основному через багатосторонні угоди між постачальниками (хімічними заводами), покупцями (аграрними фірмами) та посередниками (урядом)) призвели до певної стабілізації ціни, але не нівелювали сезонні підвищення цін. За умов погіршення умов торгівлі, господарства не могли закуповувати мінеральні добрива у тих обсягах, як у 2008 році для підтримки минулорічного рівня родючості, що призвело до формування очікувань зниження валового збору зерна (див. розділ 2.3 для порівняння інтенсивності виробництва у 2008 та 2009 роках).

1.3. Коливання валютного курсу

“Кризовий” період розглядають як закороткий для того, щоб він міг суттєво змінити обсяги експорту. Втім, зниження цін, описане вище, ставило під сумнів можливість збуту рекордного врожаю за кордоном. За таких умов, девальвація гривні сприяла утриманню експортних цін та врешті призвела до високого співвідношення рівня експорту до рівня виробництва. На рис.1.6.1-1.6.4 порівнюються ціни на окремі види сільськогосподарської продукції за умов наявної (фактичні ціни) та відсутності (ціни за умов незмінного валютного курсу) девальвації.

Рис. 1.6.1

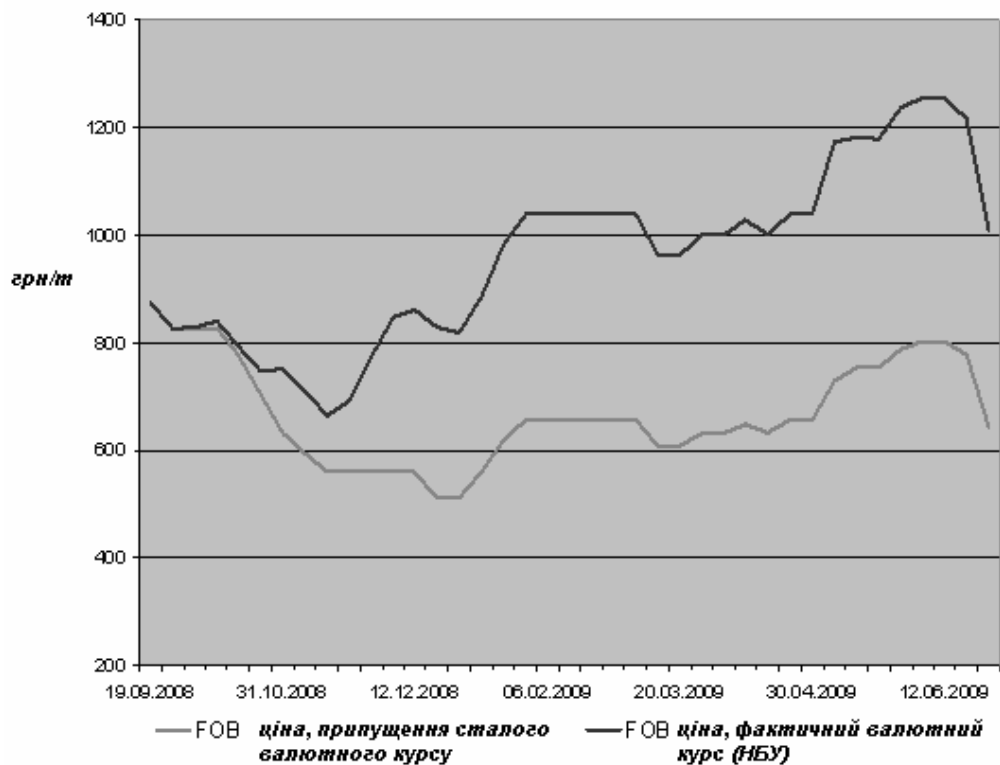
Ціни на ячмінь в Україні, вересень 2008 – червень 2009

Джерело: Власні розрахунки на основі даних УкрАгроконсалт, Агрофакс, НБУ

Рис. 1.6.2

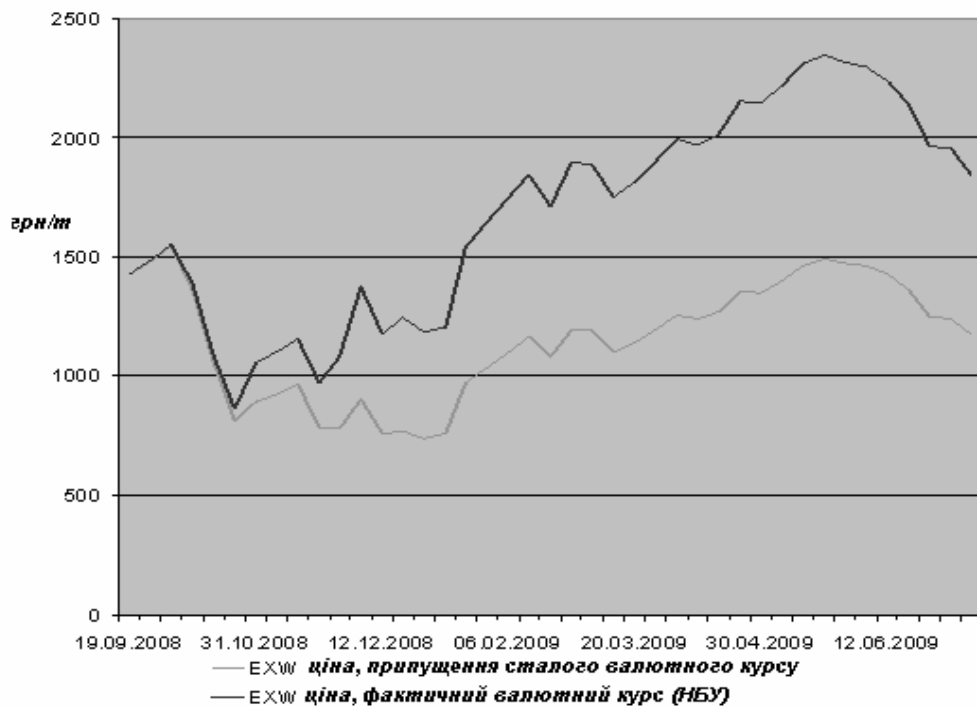
Ціни на фуражну пшеницю в Україні, вересень 2008 – червень 2009

Джерело: Власні розрахунки на основі даних УкрАгроконсалт, Агрофакс, НБУ

Рис 1.6.3

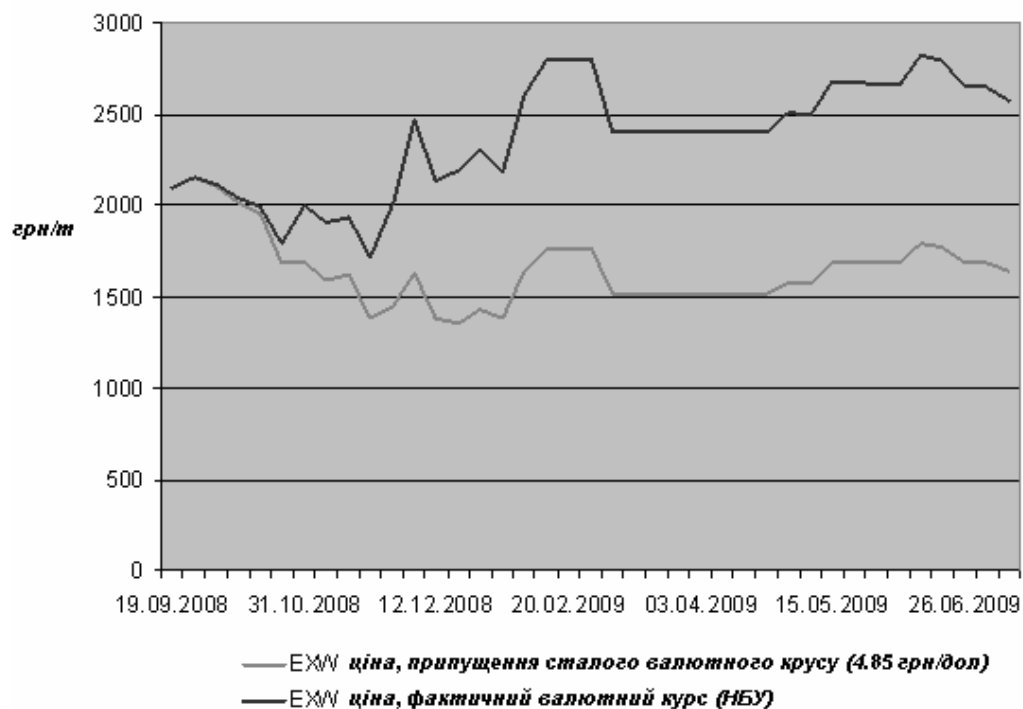
Ціни на насіння соняшнику в Україні, вересень 2008- червень 2009

Джерело: Власні розрахунки на основі даних УкрАгроконсалт, Агрофакс, НБУ

Рис 1.6.4

Ціни на насіння ріпаку в Україні, вересень 2008 – червень 2009

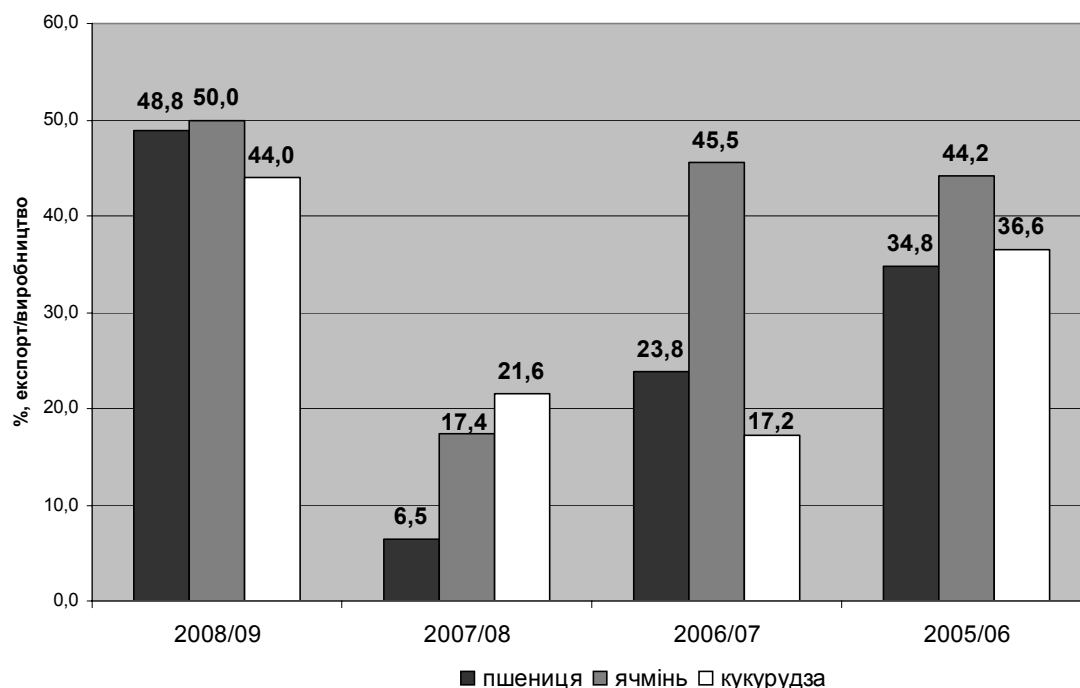

Джерело: Власні розрахунки на основі даних УкрАгроконсалт, Агрофакс, НБУ

Рис.1.6.1 - 1.6.4 підтверджують те, що девальвація гривні сприяла утриманню ціни на аграрну продукцію, адже розрив між величиною ціни за припущенням (за умов зберігання вересневого співвідношення гривня/дол. США) та фактичної ціни складав понад 50% у період найбільш значного падіння гривні (середина зими).

Рис. 1.7

Співвідношення експорт/виробництво для основних сільськогосподарських культур в Україні, 2005-2009

Джерело: власні розрахунки на основі даних Державного комітету статистики України

На рис. 1.7 видно, що обсяги експорту, відображені як співвідношення «експорт/виробництво» залишились високими у 2008/2009 маркетинговому році за відсутності торговельних бар'єрів у цьому періоді (застосування експортних квот пояснює доволі низький рівень співвідношення у 2006/07 та 2008/09 роках).

2. Зміни, спричинені новим економічним середовищем: агрегований підхід

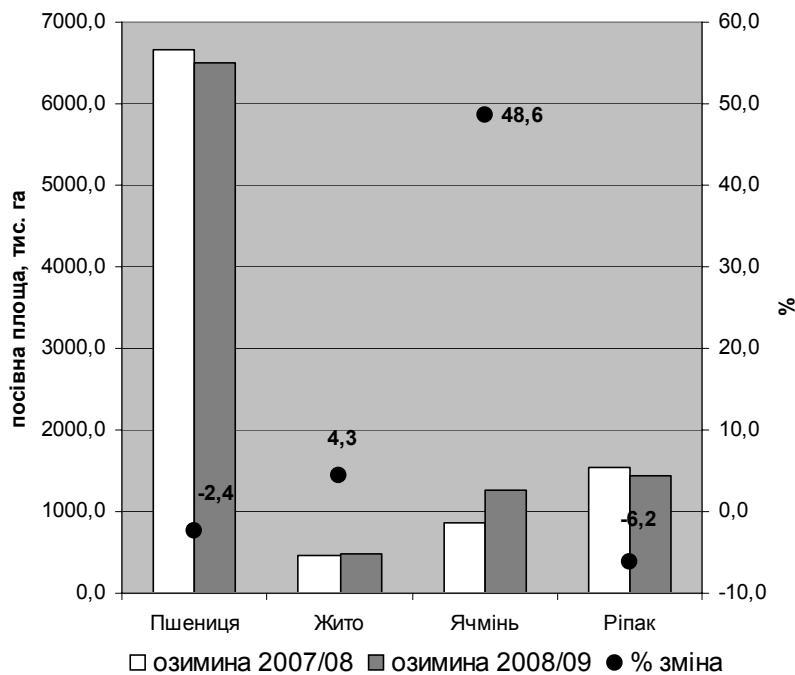
2.1. Зміни в структурі виробництва

Однією з можливих стратегій реагування на кризу у рослинництві є скорочення витрат та вирощування менш інтенсивних культур (див. розділ 3 для підтвердження цієї стратегії під час інтерв'ю).

Офіційні агреговані дані підтверджують певні відхилення у посівних площах під озимими, зокрема зростання на 45% площі під ячменем (див. рис. 2.3).

Рис. 2.1

Посівні площі озимих культур в Україні, 2007-2008

Джерело: Державний комітет статистики України, грудень 2008

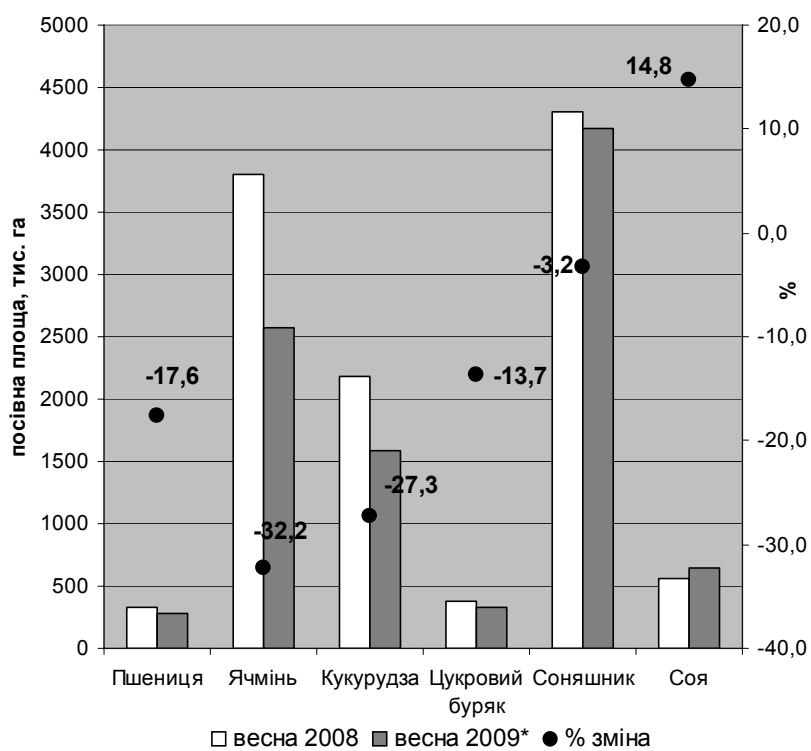
З рис. 2.3 видно, що господарства замінили більш вибагливі пшеницю та ріпак на менш інтенсивні жито та ячмінь, що означає зміни у структурі (завдяки збільшенню площі під ячменем, загальна посівна площа зросла на 2%).

Нестача фінансових ресурсів стала більш відчутною навесні, коли виробники не могли більше використовувати заміну культур, а були змушені зменшити загальну посівну площу.

На рис. 2.4 видно більш різке скорочення площі під зерновими, аніж під олійними культурами.

Рис. 2.2

Посівні площі ярих культур в Україні, 2008-2009

Примітка:*в тому числі пересіяні площі

Джерело: Міністерство аграрної політики України

Втім, внаслідок вимерзання скоротилися площі під ріпак (до 30%), що у підсумку (при агрегуванні озимих та ярих) (див. таблицю 2.1)

Таблиця 2.1

Посівні площі в Україні (озимі+ярі) у 2007/08 та 2008/09 маркетингові роки

Культура	Посівна площа, тис.га		2009/2008	Частка у загальній посівній площі,%	
	2007/08	2008/09	+-%	2007/08	2008/09
Зернові	15636,4	15885,4	1,6	57,6	59,1
пшениця	7116,3	6859,9	-3,6	26,2	25,5
жито	466,5	470,3	0,8	1,7	1,7
ячмінь	4218,8	5125,1	21,5	15,5	19,1
кукурудза	2516,2	2186,7	-13,1	9,3	8,1
Олійні	6777,9	6486,5	-4,3	25,0	24,1
соняшник	4305,6	4167,3	-3,2	15,9	15,5
соя	558,5	641,0	14,8	2,1	2,4
ріпак	1411,8	1061,9	-24,8	5,2	4,0
Всього	27133,1	26879,9	-0,9	100,0	100,0

Джерело: Державний комітет статистики України

Таблиця 2.1 містить дані про скорочення посівної площі під окремими культурами. Площі скоротилися під кукурудзою, пшеницею, ріпаком та соняшник, але зросли під ячменем та соєю. Загальне скорочення посівної площі досягло майже 1%, що підтверджує гіпотезу про нестачу фінансових ресурсів для закупівлі виробничих ресурсів. Разом з тим, таке скорочення виявилось значно меншим, ніж очікувалося за певними песимістичними прогнозами, та скоріше вказує на заміну певних культур іншими, а не скорочення посівної площі в цілому.

2.2. Зміни в інтенсивності виробництва

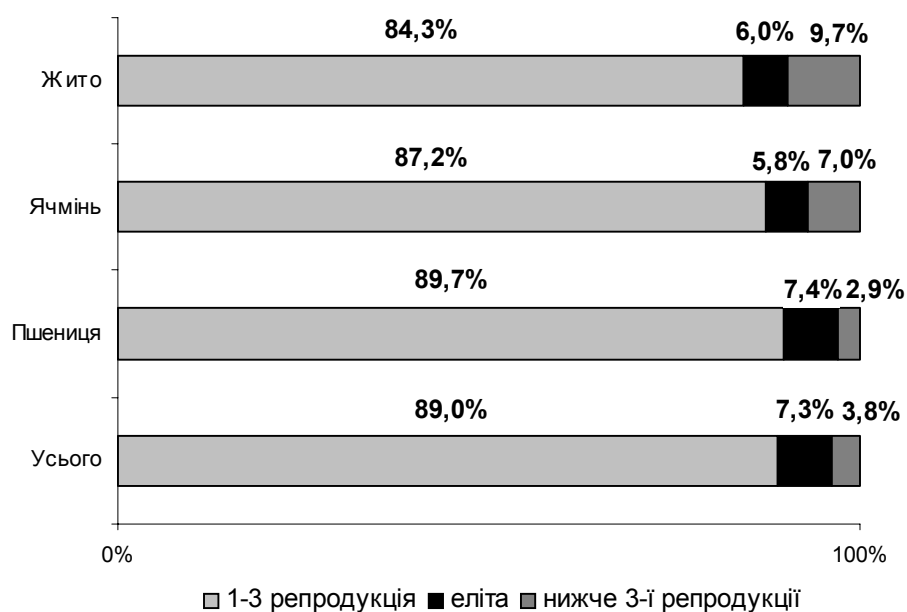
Інтенсивність вирощування сільськогосподарських культур – ще один індикатор, потенційно змінений внаслідок погіршених умов зовнішнього фінансування, що обговорювалось вище.

Для того, аби спробувати зрозуміти, як змінилася інтенсивність виробництва, ми зосереджуємо увагу на якості посівного матеріалу та рівні використання мінеральних добрив, як двох провідних факторів, що впливають на майбутню урожайність.

За даними Державної насінневої інспекції, у посівному матеріалі під посів озимини велику частку складало насіння високої якості – близько 89% є 1-3 репродукція і лише 3,8% – нижче 3-ї репродукції (решта згрупована як елітне насіння, див. рис 2.4).

Рис 2.3

Якість посівного матеріалу для посіву озимини в Україні, сезон 2008/09

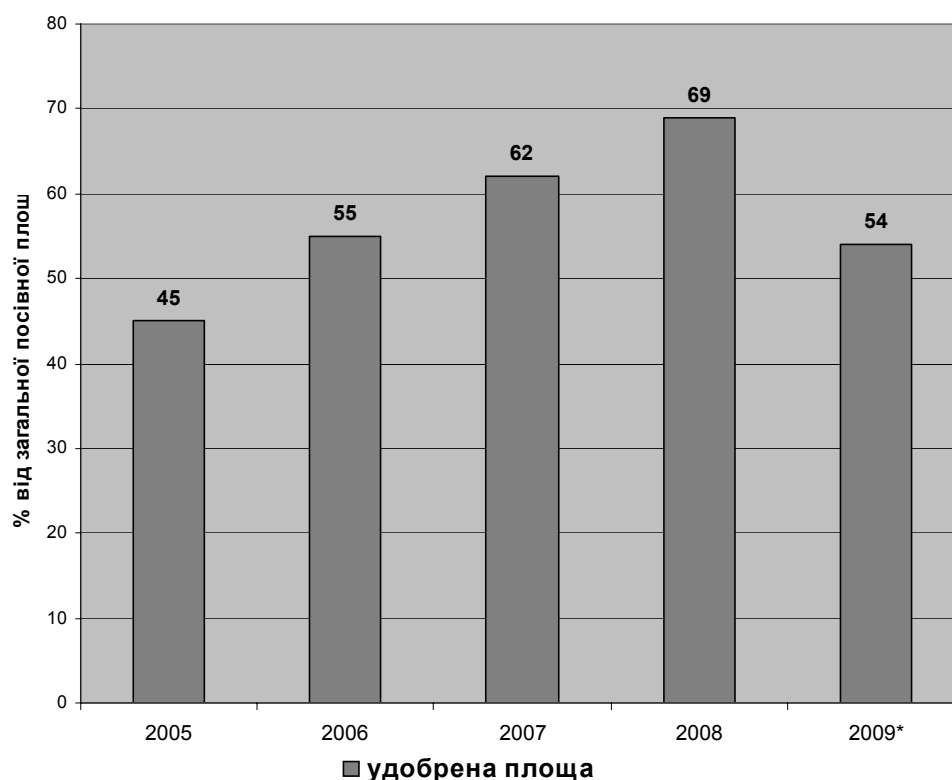
Джерело: Державна насіннева інспекція

В державній насінневій інспекції відсутні агреговані дані про якість посівного матеріалу до 2009 року, що унеможлиблює порівняння з минулими роками. Втім, експерти погоджуються, що показник менше рівня 4% насіння нижче 3-ї репродукції означає те, що якість насіння залишилась високою, принаймні для посіву озимини.

В той же час, дані Державного комітету статистики фіксують скорочення рівня використання мінеральних добрив, що передусім відображене меншою часткою площі із внесеними добривами.

Рис. 2.4

Частка удобреної посівної площі в Україні, 2005-2009

Примітка: *тільки озимі культури

Джерело: Державний комітет статистики України

Не дивлячись на те, що остаточні цифри можуть покращитися до кінця року, очевидно, що інтенсивність вирощування с/г культур буде нижчою, ніж у 2008 році. Дані таблиці 2.2 доводять нижчий рівень використання мінеральних добрив, відображений у вигляді обсягів продажу мінеральних добрив аграрним фірмам.

Таблиця 2.2

Обсяги продажу мінеральних добрив вітчизняними виробниками аграрним фірмам, тис. т діючої речовини

Продукт	Січ-черв. 2008	Січ-черв. 2009	Зміна, %
Всього	450,6	326,4	-27,6
азот	368,8	310,3	-15,9
фосфор	61,2	11,9	-80,6
калій	21,2	4,1	-80,6

Джерело: ISI EMERGING MARKETS

Обсяги імпорту мінеральних добрив суттєво не відрізняються між порівнюваними періодами. За даними Держкомстату, загальний обсяг імпорту добрив становив 608 тис. тон протягом січня-червня 2008, та лише 271,8 тис. тон у січні-червні 2009. Якщо не враховувати зміну в запасах, це підтверджує зниження рівня використання мінеральних добрив та скорочення інтенсивності виробництва сільськогосподарських культур.

3. Зміни, спричинені новим економічним середовищем: результати опитування

У цьому розділі наведені підсумки інтерв'ю, проведених з представниками виробників сільськогосподарської продукції та постачальників виробничих ресурсів у квітні-травні 2009 року. Побудова розмов з висвітленням фінансових, торговельних та виробничих шоків, дозволила підтвердити те, що величина впливу кризи та стратегії реагування на неї відрізняються поміж фірмами залежно від їх розміру та спеціалізації (див. Додаток В та С з методологією опитування та підсумками розмов з окремим фірмами). Перед тим як коментувати результати опитування, важливо врахувати присутність упередженості вибірки (найчастіше свою згоду на участь в інтерв'ю давали компанії, зареєстровані на біржах, та ті, що зазнали меншого впливу кризи), не зважаючи на те, що ми спробували контактувати з компаніями репрезентативно та забезпечили певний рівень різноманітності. Ми спілкувалися з малими господарствами, фермерами, та агрохолдингами, виробниками зернових та олійних культур, постачальниками сировини. Остаточний перелік компаній налічував близько 15 фірм. Глибинні експертні інтерв'ю були розроблені для того, щоб виявити величину та напрям впливу кризових явищ на фірму та заходам протидії. Тому нашою головною ціллю було забезпечити якомога більшу різноманітність, а не велику кількість контактів. Посади представників фірм, з якими ми спілкувалися, варіювалися від керівника відділів збуту чи розвитку компанії (на великих господарствах), до керівника чи засновника фірми (на малих фермах), що означало знання респондентів про зміни у структурі та інтенсивності виробництва, зміни обсягів продажу (шоки попиту), інвестиційні плани компанії та зміни у зовнішньому фінансуванні (відсоткові ставки, умови нових кредитних договорів), а також обізнаність про очікування компаній заходів уряду для протидії кризі (короткострокові антикризові заходи та бачення майбутньої аграрної політики в цілому).

Об'єктивно, фінансова криза вплинула на діяльність усіх аграрних компаній будь-якого розміру та на всіх ринках. Втім, сприйняття змін, що відбулися, відрізняється на рівні кожного окремого господарства. В цілому зрозуміло, що факт погіршення економічного середовища діяльності підтверджується як вторинної, так і первинної інформацією. У таблиці 3.1 наведені дані про ціни на акції деяких великих компаній аграрного сектору та харчової промисловості, що зареєстровані на міжнародних та українській біржах ПФТС в періоди - осінь, весна та літо 2008/2009 маркетингового року.

Таблиця 3.1*Ціна на акції окремих аграрних компаній, вересень 2008 - червень 2009*

Назва компанії	Біржа	Котирування, дол. США			
		31.08.08 (1)	31.03.09 (2)	30.06.09 (3)	%, зміна, вер. 08-червн. 09 (3)-(1)
АСТАРТА-КИЇВ	Варшавська фондова біржа	34,4	11,9	19,5	-43,3
ДАКОР	ПФТС	131,5	55	40	-69,6
УКПРОС	ПФТС	6,05	0,3	0,4	-93,4
КРЕАТИВ	Франкфуртська фондова біржа	1241,5*	0,66	147,5	-88,2
ЛЕНДКОМ	Франкфуртська фондова біржа	0,742	0,12	0,144	-80,6
КЕРНЕЛ	Варшавська фондова біржа	29,85	15,5	31,6	+5,9
МИРОНІВСЬКИЙ ХЛІБОПРОДУКТ	Лондонська фондова біржа	14,05	2,68	8,5	-39,5
МРІЯ	Франкфуртська фондова біржа	13,5	8,0	7,75	-42,6

Джерело: Astrum Capital

*Примітка: Наведена найближча дата (29.08.08)

З таблиці 3.1 видно, що ціни на акції більшості компаній впали в період з осені до весни та трохи піднялися в ціні ближче до кінця маркетингового року. Падіння цін на активи у цей період спостерігається для компаній, що працюють у різних секторах: виробництво цукру, зернових, олійних культур та курятини. Негативний тренд відзначається як на внутрішньому торговельному майданчику (ПФТС), так і на міжнародних.

Наше опитування представників фірм ми розділили на декілька частин: фінансова ситуація, зміни в обсягах продажу, інтенсивності та обсягах виробництва, очікування дій від уряду. Нижче наведені деякі висновки у кожній з цих секцій на основі суджень представників компаній.

Фінансовий блок

Більшість опитаних компаній визнають факт обмеження доступу до кредитних ресурсів та різний рівень погіршення умов кредитування на внутрішньому та зовнішньому ринках. Ті компанії, що опиралися на довгострокові кредитні угоди, менше постраждали від підвищення відсоткових ставок, оскільки кредитори мали менше можливостей змінити умови фінансування, що були закладені ще до початку фінансової кризи. Великі компанії доклали певних зусиль для того, аби реструктуризувати свої зобов'язання з короткострокових у середньо- чи довгострокові, звертаючись до міжнародних організацій та апелюючи на власну гарну кредитну історію. Втім, лише декільком фірмам вдалося реструктуризувати борги в умовах обмежених пропозицій від кредиторів.

Деякі компанії були змушені використовувати пролонгацію кредитів з допомогою Уряду. Це означає, що проблема платоспроможності була актуальною. Не дивлячись на підвищення відсоткових ставок, багато компаній спробували отримати нові кредити (відчуваючи нестачу ресурсів для фінансування весняної посівної кампанії). Багато господарств відзначали, що банки почали висувати значно жорсткіші вимоги щодо застави, вищих відсоткових ставок, стабільних фінансових результатів фірми в останні роки. Залучені кредити виявилися майже вдвічі дорожчими, отже вартість виробництва повинна зрости, принаймні у певних під секторах.

Що стосується власних фінансових ресурсів, то основні зміни грошових потоків стосувалися відстрочення реалізації більшості інвестиційних планів. Великі проекти (такі

як будівництво чи купівля нових елеваторів) як правило були відкладені на півроку. Багато великих гравців підтвердили, що мають достатньо фінансових ресурсів для реалізації даних проектів, втім вирішили почекати до повного відродження попиту та стабілізації ринку.

Блок попиту

Респонденти відзначили, що зміни в обсягах продажу відбулися передусім за рахунок зниження ціни, а не фізичних обсягів торгівлі. Таким чином ефект визначався ступенем зниження ціни, з яким зіткнулася компанія. Постачальники виробничих ресурсів відчували зниження попиту як у вигляді зниження ціни, так і у вигляді зменшення фізичних обсягів торгівлі. Конкуренція на цьому ринку зростає, оскільки основним критерієм вибору постачальника, що висували компанії-виробники, була низька ціна. Це змусило деякі фірми замінити дорогі імпортні товари дешевшими вітчизняними та започаткувати нові комерційні зв'язки у секторі. Домінуючою стратегією утримання попиту на обладнання та інші виробничі фактори стало пропонування відстрочок платежу та систем знижок для існуючих клієнтів.

Більшість компаній відчували можливість продажу продукції на зовнішніх ринках в умовах девальвації гривні. Це спричинило формування позитивних очікувань про майбутній стан речей в галузі (особливо всередині зими, коли інтенсивно девальвувала гривня). Втім, подальше падіння гривні не сприймалось позитивно, оскільки це означало зростання витрат виробництва (значна частина факторів виробництва все ще імпортувалась). Невеликі компанії витратили свої запаси ще восени для фінансування посіву озимини, та мали значно менше продукції, щоб запропонувати ринку навесні у порівнянні з великими господарствами, навіть за умов девальвації гривні, що підтримувала ціну.

Блок виробництва

Спільними характеристиками у боротьбі з кризою поміж господарствами стала концентрація на основному виді діяльності, скорочення витрат та пошук синергетичних зв'язків всередині фірми. Ті види діяльності, що були раніше передані іншим фірмам, стали проводитися на власних виробничих потужностях. У той же час, фірми концентрувалися на тих напрямках, де мали найбільш високий рівень компетентності. Виробники сільськогосподарських культур дещо змінили структуру посівів, для того, аби відвести основній культурі більше посівної площі. Виробничі стратегії варіювалися між фірмами. Деякі компанії прагнули перейти на менш вибагливі культури та заощаджувати кошти на зменшеній інтенсивності виробництва. Крім того, скорочення витрат часто передбачало скорочення заробітної плати та кадрів (та підвищення вимог щодо кваліфікації співробітників компанії). Звільнення не набули масового характеру для того, щоб утримувати працівників всередині компанії та використовувати набутий людський капітал після покращення ситуації на ринку.

Малі господарства зменшували інтенсивність виробництва з використанням високоякісного насіння, але скорочуючи витрати на мінеральні добрива, сподіваючись, що така стратегія означатиме нижчу якість врожаю, але забезпечить його достатній обсяг. Типовою стратегією виживання дрібних фермерських господарств, що ефективно застосовувалася у цей період, стала здача в оренду земельних ділянок третім особам.

Більшість фірм мають оптимістичні очікування щодо майбутнього розвитку аграрних ринків.

Очікування від Уряду

Багато компаній при прийнятті бізнес-рішень ігнорують заходи Уряду, оскільки виконання їх є малоймовірним. Невизначеність часто зменшує ефективність державної політики у секторі. Так, деякі виробники не беруть до уваги розмір державних субсидій на гектар посівів при підрахунку майбутніх грошових потоків.

Коли мова йде про «оптимальні» заходи Уряду, респонденти говорять про аграрну політику в цілому. Це знову означає відсутність певних вимог чи очікувань щодо конкретних антикризових заходів. Багато компаній говорили про полегшення доступу до кредитів, особливо в умовах нестачі дешевих та довгострокових кредитів на період кризи.. Важливим напрямком є покращення знань в аграрній науці та збільшення фінансування на дорадництво.

4. Антикризові заходи національного Уряду України

Національний уряд визначив сільське господарство одним з найбільш постраждалих секторів економіки, про що свідчить прийняття окремих актів щодо протидії кризі у секторі протягом першої половини 2009 року. Механізм погіршення економічної ситуації сприймався як різке зниження цін на с/г продукцію, підсилене збільшення пропозиції на внутрішньому ринку та скорочення попиту на зовнішньому ринку, і зростання вартості зовнішнього фінансування, що погіршувало умови торгівлі виробника.

Фіскальна політика. Нестача можливостей фінансування передусім позначилася на скороченні державних витрат, виділених на розвиток сектору у 2009 році. Державний бюджет 2009 року перерозподіляє менше видатків на сільське господарство, а частка таких видатків впала нижче 1% ВВП (див. Додаток А).

Затверджений у грудні 2008 року, загальний обсяг витрат на сільське господарства оцінювався на рівні 6,37 млрд. грн. (42% зниження у порівнянні з 2008 роком), заходи жовтої скриньки зазнали більш значного скорочення фінансування, ніж заходи розвитку. Виробничі субсидії оцінювалися на рівні 1,4 млрд. грн. (що є значно нижчим встановленого ліміту у розмірі 3,04 млрд. грн. допустимого рівня підтримки за зобов'язанням СОТ), що відповідає витратам 2005 року. Заходи розвитку отримали близько 5 млрд. грн., що є вищим за середній показник протягом 2005-2008 рр. (близько 4,85 млрд. грн.) та тільки на 26% нижче минулорічного рівня.

У травні 2009 року фермери вітали додаткові 2,2 млрд. грн. для аграрного сектору зі Стабілізаційного фонду (спеціальна стаття витрат бюджету, створена для подолання наслідків фінансової кризи для всієї економіки), а також можливість господарств в гірських районах подавати заявки щодо надання безповоротної допомоги⁹.

Додаткові ресурси змістили розподіл ресурсів у бік збільшення прямої підтримки: 800 млн. грн. було передбачено для часткової компенсації відсоткових ставок та близько 640 млн. грн. для фінансової підтримки рослинництва та тваринництва, і лише 14 млн. грн. – для фінансування дорадчої діяльності (див. додаток А).

Крім того, нові надходження підтверджували таргетування виробництва окремих видів продукції, оскільки всі кошти, спрямовані на підтримку ярих культур, перерозподілялися лише між двома культурами: льон та цукрових буряк.

Різниця у втратах (скорочення вигод) від скорочення витрат з державного бюджету у 2009 році для окремих виробників залежатиме від нового механізму розподілу субсидій. Згідно з

⁹ Зміни до Закону України №973 від 16 квітня 2009 року

даними звіту казначейства за 8 місяців 2009 року, кошти зі Стабілізаційного фонду ще надходили до виробників, це означає, що більшість програм підтримки будуть актуальними лише для наступного маркетингового року. Якщо існуюча схема розподілу коштів, що традиційно передбачає нерівномірний розподіл поміж окремим видами виробництв, буде збережена, учасники ринку відчують різний вплив від цього річного скорочення бюджету.

Зменшення надходжень з бюджету за умов закінчення строку дії окремих протекціоністських програм для певних галузей¹⁰ вимагало іншої форми втручання від Уряду.

Податкова політика. Протекціоністські настрої в умовах обмежень фінансування і скорочення видатків з державного бюджету були втілені експансійною фіскальною політикою через низький податковий тиск. Загальний антикризовий закон¹¹ продовжив дію спеціального режиму оподаткування ПДВ сільськогосподарських виробників із незначними модифікаціями, що дозволяє залишити нараховані до сплати суми ПДВ для покриття виробничих витрат. Крім того, закон продовжив дію фіксованого сільськогосподарського податку.

Особливості оподаткування ПДВ для виробників молока та м'яса залишалися невизначеними до прийняття спеціального антикризового закону¹² та відповідної постанови Кабінету Міністрів у травні 2009 року. Насправді, нульова ставка ПДВ та перерозподіл сум ПДВ від переробних підприємств постачальникам сирого м'яса та молока були скасовані загальним антикризовим законом, таким чином виробники молока та м'яса були класифіковані до загальної схеми сплати ПДВ для сільськогосподарських підприємств. Система перерозподілу була відновлена у березні 2009 року, але нульову ставку скасовано. Разом із затримкою постанови про формальний список видів діяльності, які класифікувалися як сільськогосподарські, а отже претендували на нову-стару схему ПДВ, регулювання ПДВ сприяло певному додатковому тиску на збільшення адміністративних витрат в секторі.

Кредити від комерційних банків. Перші спроби підвищити рівень компенсації відсоткових ставок та запустити ефективний механізм пролонгації існуючих кредитних зобов'язань були здійснені ще у 2008¹³. Рівень компенсації був підвищений з 6% до 8,5% для кредитів в іноземній валюті з одночасним продовження терміну дії кредитних угод, на які поширювалася компенсація до червня 2009 року. Дискусійний механізм пролонгації кредитів для аграріїв був врешті узгоджений у наступній формі: пролонгація кредитів комерційними банками була поставлена як обов'язкова умова для надання рефінансування Національним банком.

Згідно з даними Міністерства аграрної політики станом на березень 2009 року банки пролонгували 2,6 млрд. грн. або 63% до потреби (потреба у пролонгації визначалася за обсягом сумнівних боргів до 1 червня 2009 року). За підсумками першого півріччя ця цифра охоплювала близько 3 млрд. грн. або 76% , що потребують пролонгації до 1 січня 2010 року¹⁴. Це підтверджує наявність проблеми платоспроможності, не зважаючи на заяви окремих банків про незмінний рівень виплат з 2008 року.

¹⁰ Так, привілеї зі сплати ПДВ для постачальників сирового м'яса та молока мали закінчитися з початком 2009 року.

¹¹ Закон України №659-17 від 31 жовтня 2008 року.

¹² Закон України №922-17 від 4 лютого 2009 року of February 4, 2009

¹³ Постанова Кабінету Міністрів №995 as of November 12, 2008.

¹⁴ Короткий огляд ситуації в агропромисловому комплексі у першому півріччі 2009, МінАП, <http://www.minagro.gov.ua/page/?8666>.

Втім, рівень фінансування компенсацій практично не змінився у порівнянні з 2008 роком (Табл. 4.5)

Таблиця 4.5

Часткова компенсація вартості кредитів, залучених аграрними підприємствами

	Короткострокові кредити		Середньострокові кредити		Довгострокові кредити			Загальний обсяг фінансування млн. грн.*
	гривня, частка облікової ставки НБУ	Іноземна валюта, %	гривня, частка облікової ставки НБУ	Іноземна валюта, %	гривня, частка облікової ставки НБУ	Іноземна валюта, %	Приміщення та обладнання для тваринницьких ферм	
2008 (1)**	1,0	6,0	1,0	6,0	1,0	6,0	1,2	1,000
2008 (2)***	1,0	8,5	1,0	8,5	1,0	8,5	1,5	
2009****	1,0	8,5	1,0	8,5	1,0	8,5	2,0	1,100

Примітки:

*В тому числі кошти зі Стабілізаційного фонду, затверджені у травні 2009

** станом на 27 лютого 2008 року,

*** станом на 12 листопада 2008 року

**** станом на 13 травня 2009 року.

Джерело: Постанова Кабінету Міністрів №126 (2008), №995 (2008) та №463 (2009), Закони про державний бюджет на 2008 та 2009 рік.

У липні Уряд збільшив розмір компенсації відсоткових ставок до 12% на кредити у гривні та 1,5 облікової ставки НБУ у гривні для короткострокових та середньострокових кредитів, залучених у 2006-2009 рр. для фінансування інноваційних проектів, що пройшли державну реєстрацію. Проте без додаткового фінансування таке підвищення означає нерівномірний розподіл підтримки з меншою кількістю фірм, які можуть її отримати.

Підтримка закупівель мінеральних добрив. Після того, як стало зрозумілим що відносний рух цін на виробничі ресурси та с/г продукцію погіршувало становище господарств, посадовці звернулись до багатосторонніх угод між постачальниками та виробниками. Така практика, що мала місце задовго перед кризовим роком, реалізувалася у меморандумі про постачання певної кількості мінеральних добрив від вітчизняних заводів за узгодженою ціною (що ставилася у залежність від коливання цін на природний газ) під державні гарантії своєчасного відшкодування ПДВ та інші пільги для постачальників (схеми прискореної амортизації, занижені тарифи на електроенергію та перевезення). Інші заходи у цьому напрямку стосувалися інтервенцій на ринку дизельного палива (для гарантування низької ціни на визначений обсяг пального від вітчизняних нафтопереробних заводів). Втім, обсяг державних закупівель був недостатнім для тривалої стабілізації цін на ринках виробничих ресурсів.

Висновки

- Фінансова та економічна кризи вплинули на сільське господарство України шляхом подорожчання та обмеження зовнішнього фінансування. Підвищення відсоткових ставок та обмеження доступу до кредитів за умов високої залежності від зовнішнього фінансування швидше сприяло збільшенню витрат виробництва, а отже і вплинуло на прибутковість у секторі. Погіршення фінансування призвело до певного зниження інтенсивності виробництва та схилення до вирощування менш вибагливих культур.
- Коливання валютного курсу сприяло експорту та утриманню цін на с/г продукцію, які стрімко знижувалися як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.
- Основною стратегією аграрних підприємств стало скорочення витрат та максимальне використання синергетичних ефектів, концентруючись на основному напрямку діяльності фірми. Дуже гнучкі ринки праці сприяли реалізації цієї стратегії. Компанії також вивчали альтернативні можливості фінансування. В цілому наслідки кризи та заходи протидії відрізняються серед господарств різного розміру. Дрібні господарства постраждали найбільше. Багато респондентів відзначають наявність адміністративних бар'єрів для ведення бізнесу, а заходи Уряду не слугують позитивним сигналом для господарств через високий рівень невизначеності щодо результатів вжитих заходів.
- Посадовці зосередили свої антикризові зусилля на питанні кредитування аграрного сектору (в основному через механізм пролонгації кредитів). Скорочення бюджетних видатків на сільське господарство означало менше фінансових ресурсів для сектору перед весняної посівною кампанією, втім додаткові кошти зі Стабілізаційного Фонду доводять в цілому продовження протекціоністського характеру державної політики в галузі.

Додаток А

Видатки державного бюджету на сільське господарство в Україні, млн. грн., 2005-2009

	2006 факт	2007 факт	2008 факт	2009* план	2010** проект
МіНАП	87,9%	94,7%	92,8%	92,2%	86,8%
Виробничі субсидії (% до загальних витрат):	31,3%	38,7%	38,0%	19,0%	12,6%
Фінансова підтримка рослинництва та тваринництва	1609,9	2188,5	2368,0	461,5	0,0
Підтримка хмелярства, виноградарства та садівництва	225,5	350,0	407,6	504,0	615,0
Державний продовольчий резерв	7,7	12,6	15,2	13,0	255,0
Часткова компенсація відсоткових ставок	319,5	551,3	1021,3	415,0	0,0
Фінансування весняних польових робіт	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Підтримка фермерських господарств	27,7	37,9	59,4	20,0	0,0
Субсидії на закупівлю добрив	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Часткова компенсація вартості складної с/г техніки	20,1	131,6	97,1	2,6	0,0
Фінансовий лізинг	164,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Переробка молока	3,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Видатки розвитку (% до загальних витрат):	56,6%	56,0%	54,8%	73,2%	74,3%
Розвиток сільських територій	24,3	27,8	50,6	50,7	26,6
Дослідження та розробки	138,8	240,9	324,1	228,3	251,7
Освіта та навчання	1071,8	1352,0	1999,8	2390,9	2680,4
Аграрний фонд	4,5	67,6	17,6	5,0	5,0
Контроль за пестицидами та запобігання хворобам рослин	29,7	44,5	40,0	20,5	21,0
Контроль безпечності та якості продуктів харчування	665,8	861,2	1139,8	1172,7	1329,6
Дорадчі послуги	8,1	9,8	12,4	17,4	6,2
Компенсація страхових платежів	10,0	47,8	60,1	12,2	0,0
Земельна реформа	3,6	5,0	7,7	35,8	1,0
Біопаливо	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Селекція:				0,0	0,0
<i>у тваринництві</i>	109,5	124,6	124,5	30,0	80,0
<i>у рослинництві</i>	101,5	79,9	65,7	31,7	42,0
<i>у рибного господарстві</i>	5,4	9,5	13,1	3,0	0,0
Інші заходи:					0,0
Боротьба з наслідками стихійних лих	37,5	45,2	51,5	35,0	0,0
Захист навколишнього середовища	83,7	23,6	25,8	20,2	20,0
Інші:	2007,6	1796,9	1794,2	1407,9	675,3
<i>Компенсація Пенсійному фонду</i>	1669,9	1381,1	1167,1	626,2	0,0
<i>Адміністративні витрати</i>	100,5	237,0	307,6	254,0	285,2
Видатки інших міністерств:	12,1%	5,3%	7,2%	7,8%	13,2%
Розвиток сільських територій	604,5	31,5	39,4	0,0	0,0
Освіта та навчання, дослідження та розробки	150,7	178,0	275,8	258,7	244,5
Селекція	12,5	13,9	12,4	11,1	11,1
Земельна реформа	52,3	60,1	82,0	167,3	558,9
Захист навколишнього середовища	101,2	162,1	344,8	143,9	96,0
Загальні видатки на сільське господарство	7,600,2	8,453,7	10,450,1	7,458,3	6,919,3
Частка видатків на сільське господарство у загальних видатках бюджету, %	5,5%	4,9%	4,3%	2,8%	2,1%
Частка видатків на сільське господарство від ВВП, %	1,4%	1,3%	0,8%	0,8%	0,6%
Загальні видатки державного бюджету	137062,9	174235,9	241454,4	267394,9	324272
ВВП***	537667,0	657300,0	1267000,5	930779,0	1178600,0

Джерело: Звіти Державного Казначейства, Закони про державний бюджет.

Примітки: *Без врахування стабілізаційного фонду, станом на серпень 2009.

** Урядовий Проект закону опублікований 17 вересня, 2009 без врахування Стабілізаційного фонду

***Прогноз ІЕД на 2009 рік, урядовий прогноз на 2010 рік

Розподіл коштів Стабілізаційного Фонду для сільського господарства¹⁵

Безповоротна допомога, млн. грн..	
Виробничі субсидії (% від загальних витрат фонду)	60,4%
Фінансова підтримка рослинництва та тваринництва:	526,655
-тваринницька дотація	86,655
-дотації за молодняк ВРХ	190,000
-дотації на рослинництво	250,000
Часткова компенсація відсоткових ставок	800,000
-Фінансування інноваційних проектів	120,000
Часткова компенсація вартості техніки	2,642
Видатки розвитку (% від загальних витрат фонду):	6,4%
Розвиток сільських територій (лікування дітей)	101,965
Дорадчі послуги	9,000
Подолання наслідків стихійних лих (шахта Солотвин)	10,000
Компенсація страхових платежів	14,000
Підтримка обслуговуючих кооперативів	5,000
Поворотна допомога, млн. грн.	
Фінансовий лізинг	273,562
Кредитування фермерських господарств	200,000
ВСЬОГО, млн. грн.	2200,000

¹⁵ Постанова Кабінету Міністрів №463 від 13 травня 2009 року зі змінами станом на 14 жовтня 2009.

Додаток В

Методологія проведення глибинних інтерв'ю з сільськогосподарськими виробниками та постачальниками виробничих ресурсів

(Березень-квітень 2009)

Це глибинне 45хв інтерв'ю, що має на меті визначення викликів, з якими зіткнулася Ваша компанія у часи фінансової кризи та вживаних Вами заходів реагування, проводиться Німецько-Українським Аграрним Діалогом при Інституті економічних досліджень та політичних консультацій для оцінки впливу фінансової кризи на аграрний сектор та харчову промисловість та вироблення рекомендацій щодо найкращої політики у відповідь на ці ефекти

Фінансовий блок

1. Чи відчули Ви/чи очікуєте Ви якісь зміни у зовнішньому фінансуванні протягом останніх 6-ти місяців/протягом наступних 6-ти місяців?
  - розмір відсоткових ставок
  - закриття/відкриття кредитних ліній
  - потоки іноземних інвестицій
  - надходження з материнської компанії
2. Чи відчули Ви якісь зміни у структурі фінансування Вашої діяльності протягом останніх 6-ти місяців/ чи очікуєте Ви зміни у структурі джерел фінансування протягом наступних 6-ти місяців?
  - частка власних коштів
  - банківські кредити
  - державні субсидії за видами діяльності
  - реалізація продукції
3. Чи відчули Ви якісь зміни в обсягах продажу певних товарів чи послуг протягом останніх 6-ти місяців?
  - обсяг, напрям та швидкість змін за видами продукції
4. Що, на Ваш погляд, було основною причиною цих змін?
  - зміни у попиті на певну продукцію
  - зміни в ціні на певну продукцію
5. Що ви очікуєте щодо обсягу реалізації протягом найближчих 6-ти місяців?
  - обсяг, напрям та швидкість змін за видами продукції.

Виробництво

(Для кожного питання у даній секції слід переконатися, що респондент зазначає період дії тих чи інших заходів у разі, коли часові інтервали не задані).

6. Чи впровадили Ви певні зміни в асортименті/структурі посівів протягом останніх 6-ти місяців? Будь ласка, деталізуйте.
  - частки окремих продуктів, що постачаються

- напрям і величина змін за видами продукції
  - частки культур у структурі посівів
  - частки поголів'я певного виду тварин, розмір стада.
7. Чи плануєте Ви впровадити певні зміни у асортименті/структурі посівів?
- частки окремих продуктів, що постачаються
  - напрям і величина змін за видами продукції
  - частки культур у структурі посівів
  - частки поголів'я певного виду тварин, розмір стада

Блок інтенсивності виробництва

(У випадку позитивних змін, слід в'ясувати джерела фінансування: власні кошти, лізинг, банківські кредити, іноземні інвестиції, інше)

(питання 8-9 тільки для підприємств у сфері рослинництва)

8. Будь ласка, порівняйте рівень агрохімікатів, що Ви застосовували на гектар протягом 2008 та 2009 посівних кампаній? Виділіть осінню та весняну посівні кампанії, якщо це можливо
- зміни в обсягах використаних мінеральних добрив
  - зміни в обсягах використаних пестицидів
9. Будь ласка, оцініть якість посівного матеріалу між посівними кампаніями 2008 та 2009 років.
- порівняйте частки елітного, суперелітного та комерційного зерна
  - походження посівного матеріалу (вітчизняного виробництва, від іноземних постачальників)

(питання 10 тільки для підприємств в сфері тваринництва)

10. Чи змінилася якість кормів у Вашому господарстві? Охарактеризуйте наступне:
- якість кормів, що постачаються, якість власної кормової бази, зміни у структурі комбінованих кормів

(питання 11-15 для всіх респондентів)

11. Чи купували Ви нове обладнання (техніку) протягом останніх 6-ти місяців? Який це вид обладнання? Чи плануєте Ви купувати обладнання (техніку) протягом найближчих 6-ти місяців?
12. Як це позначається на Ваших виробничих потужностях?
- виробничі потужності зростають/зменшуються, зростає/спадає рівень використання виробничих потужностей за видами виробництва
13. Що стало головною причиною вищезазначених змін (якщо такі були)?
- зміна ціни на фактори виробництва (праця, паливо, мінеральні добрива)
  - зміни в умовах фінансування
    - нестача власних коштів

- зміна у вартості зовнішнього фінансування
  - нестача наданих кредитів
  - вилучення/влив іноземних інвестицій
- зміни у попиті на Вашу продукцію.
14. Чи могли б Ви визначити час початку дії цих факторів?
- Більш як 6 місяців тому
  - Протягом останніх 6-ти місяців
  - Зміни очікуються протягом найближчих 6-ти місяців
  - Інше, розкажіть

15. Чи впровадили Ви (чи плануєте впровадження) інших заходів для модернізації чи покращення технологій, продуктів чи процесів?

- навчальні програми для персоналу, програми з управління господарством, інше

“ДЕМОГРАФІЧНИЙ БЛОК” (якщо недоступне з відкритих джерел)

16. Будь ласка, вкажіть тип Вашого підприємства: фермерське господарство, аграрне підприємство, переробне підприємство, аграрний холдинг
17. Будь ласка, вкажіть основний вид Вашої діяльності: рослинництво, тваринництво, переробка молока, виробництво цукру, виробництво м'яса, торгівля зерном, інше
18. Будь ласка, вкажіть кількість співробітників Вашого підприємства

ДЯКУЄМО ЗА СПІВПРАЦЮ. КІНЕЦЬ ІНТЕРВ'Ю

Додаток С

Резюме окремих інтерв'ю з представниками аграрного бізнесу та постачальниками виробничих ресурсів

Компанія А

166 тис. га, цукровий буряк, зернові, олійні

Фінансовий блок

Більшість кредитних ліній були відкриті як довгострокові перед початком кризи, таким чином умови договорів залишилися без змін і потреби у неплановій пролонгації зобов'язань не було. З кризовими явищами змінилася не вартість, а мета використання кредитних ресурсів. Відчутних змін не відбулося в умовах надання двох кредитів від ЄБРР, що були залучені один за одним через рік. Обидва кредити видані на суму 20 млн. дол., втім мета отримання цих кредитів відрізняється. Перший кредит використовувався для реалізації енергозберігаючих проектів (компанії вдалося знизити використання енергії на 15%), другий – для реструктуризації короткострокових зобов'язань в довгострокові.

Попит

Призупинення замовлень стало відчутним протягом жовтня-листопада 2008 року через невизначеність загальної економічної ситуації та присутності негативних очікувань на ринку, втім ситуація стабілізувалася до Нового Року завдяки традиційним сезонним коливанням. Відсутність серйозних труднощів зі збутом продукції пояснюється великою часткою переробних підприємств (а не кінцевих споживачів) у канал продажу. До 70% продукції збувається по схемі "бізнес-для-бізнесу" (B2B). Висока якість продукції та розвинені зв'язки з клієнтами дозволили утримувати достатньо високі ціни, що забезпечували прибутковість. Маючи невелику частку витрат на цукор у собівартості своєї продукції, замовники виявилися готовими платити вищу ціну.

Виробництво

Фірма планує збільшити обсяги виробництва у 2009 році. Проте джерелом цього зростання буде більш висока інтенсивність, без агресивного розширення, яке використовувалося у попередні роки. 6 цукрових заводів продовжуватимуть концентрувати навколо себе усі виробничі процеси. Більше уваги приділяється синергії всередині холдингу. Зокрема компанія планує відмовитися від зовнішніх постачальників на користь власних наявних ресурсів. Так власні органічні добрива можуть замінити мінеральні добрива, що купуються у постачальників. Такий підхід використовується і при вирощуванні буряку: коренеплоди ідуть на виробництво цукру, гичка - на корм власній худобі, площі під буряком – для посіву культур, для яких буряк є гарним попередником.

Підвищення ефективності виробництва є частиною плану реструктуризації, затвердженого задовго до початку розмов про обмеження кредитування. Реструктуризація передбачає скорочення кількості окремих бізнес-одиниць з виділення п'яти структур, що будуть наділені більшими повноваженнями на місцях. Це має зменшити трансакційні витрати між фірмами всередині холдингу, а також підвищити швидкість реагування, коли ситуація змінюватиметься на локальному рівні в майбутньому.

Компанія має намір вивчити можливості експорту, а перші партії продукції уже відправлені зовнішнім покупцям. Це дозволить зменшити залежність від внутрішнього ринку, який

зазнає впливу імпорту цукру з тростини, обумовленого домовленостями в рамках СОТ. Не дивлячись на низький рівень необхідних додаткових інвестицій для переробки цукру-сирцю з тростини, в холдингу не бачать перспектив розвитку цього напрямку діяльності у майбутньому (2 з 6 заводів сьогодні здатні виробляти білий цукор з цукру-сирцю з тростини), оскільки навіть за умов 2% імпортного мита переробка такого цукру є дорогою.

В цілому, у компанії підкреслюють бажання концентруватися на тих видах діяльності, що генерують доволі швидкий прибуток як свій головний антикризовий захід. У цьому сенсі, другорядні напрямки, що вимагають довгострокових інвестицій, розвиватися не будуть (а саме, вирощування худоби). Це ж стосується і виробництва біопалива, перспективи виробництва якого вивчалися у попередніх бізнес-планах. І не законодавчі норми, а саме довгостроковий характер інвестицій, стримує розвиток подібних напрямків.

Будь-які види державної підтримки, у тому числі дотації з бюджету на гектар посівів цукрового буряку, відшкодування ПДВ, та підтримка розвитку тваринництва сприймається із застереженням через невпевненість у провадженні декларованих намірів, та вважаються такими, що слабо впливають на стратегічні рішення компанії.

Компанія В

90 тис. га, вирощування с/г культур, торгівля

Фінансовий блок

Компанія відчула подорожчання фінансових ресурсів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Вартість внутрішніх кредитів зросла завдяки підвищенню відсоткових ставок, в той час, коли іноземні кошти відзначалися менш вражаючим підвищенням відсоткових ставок, але зросли в ціні внаслідок девальвації гривні. Саме завдяки великій частці зобов'язань, закріплених в іноземній валюті (в тому числі відносно дешевого фінансування пост-імпорту) відбулося загальне зростання вартості зовнішнього фінансування. Це призвело до пошуків дешевих кредитів від міжнародних організацій (МФК). До підписання нових угод. Основним джерелом фінансування осінньої та весняної посівної кампаній, маркетингу та переробки врожаю 2008/2009 років лишаються кошти, залученні від приватного розміщення у серпні 2008 року (близько 35 млн. дол.)

Виробництво та продаж

Виробнича стратегія фірми продовжує спиратися на підтримку високої інтенсивності. Це означає вищі витрати виробництва, але і кращу якість зерна. З погіршенням умов торгівлі для виробника висока якість продукції дозволить продавати її закордоном, та забезпечувати достатню прибутковість завдяки вищій ціні (компанія продовжує переговори про закупівлю нових елеваторів для можливості реагування на сезонні коливання цін). Такі заходи передбачають призупинення планів щодо розширення земельного банку, раніше запланованого на грудень 2008 року. У той же час, це не вплинуло на довгострокові плани компанії розширити земельний банк до 160 тис. га до 2012 року (на 60% більше від сучасного рівня), у сподіванні, що труднощі з якими зіткнулися власники прав на земельні ділянки змусять їх знизити ціну оренди.

Невизначеність породжена кризовими явищами (менш передбачувані відсоткові ставки, ціни на розміри державних субсидій) разом із зростанням витрат виробництва компанія змушена зосередитися на основних напрямках виробництва за рахунок, що буде приділятися менше уваги другорядним видам діяльності. Це призвело до скорочення площ під цукровий буряк (80% зниження в порівнянні з минулим роком) як результат сумнівної

прибутковості культури в умовах очікування імпорту цукру та збільшення пропозиції від спеціалізованих агрохолдингів.

Це також означало зосередження на використанні власних ресурсів та менш амбітні плати щодо закупівлі іноземної техніки з закордону. У цьому сенсі, компанія продовжує використовувати велику частку (до 90%) посівного матеріалу власного виробництва.

Очікування позитивних сигналів від Уряду

Пряма підтримка вважається неефективною через невизначеність щодо розмірів та умов її отримання. Обмеження доступу та непрозорість не створюють умов для того, аби найбільш ефективні виробники отримали вигоду від заходів, що впроваджуються. Натомість, компанія підтримує зусилля, спрямовані на розвиток інфраструктури (зберігання та торгівля).

Компанія С

30 тис. га, вирощування с/г культур

Фінансовий блок

- Компанія не відчула суттєвих змін в умовах зовнішнього фінансування, оскільки більшість її зобов'язань (кредитні та лізингові угоди) є довгостроковими, і повна виплата передбачена не раніше, ніж через рік. Не зважаючи на це, частина кредитів була пролонгована цієї осені і вартість фінансових ресурсів зростає. Більшість зобов'язань деноміновані в іноземній валюті і компанія не докладает зусиль для збільшення частки кредитів у гривні, враховуючи подорожчання останніх та велику частку зовнішньої торгівлі в обсягах продажу компанії.

- Частка власних ресурсів залишається високою, так як і частка дрібних приватних інвесторів із США та ЄС.

Обсяг продажу

- 2008 рік визнається поганою базою порівняння обсягів продажу, враховуючи дію квот на експорт зернових та соняшникової олії. Експортні продажі цього року зросли завдяки розширенню географії поставок (у тому числі в Південну Африку та Японію). Девальвація гривні сприяла експорту, але означала збільшення витрат виробництва через велику частку імпортованих виробничих ресурсів. За висновками керівника відділу зовнішньої торгівлі компанії, сучасний обмінний курс є цілком прийнятним, але подальше різке падіння гривні (до 15 гривень за долар) означатиме погіршення умов торгівлі для компанії (ціни на виробничі ресурси зростатимуть швидше, ніж ціни реалізації).

Виробництво

- Компанія (холдинг) оперує 100 тис. га землі та припинила розширення (останні угоди датуються липнем 2009 року). Натомість сьогодні зусилля спрямовуються на вирощування традиційних високоврожайних культур. Враховуючи вимоги сівозміни, суттєвих зрушень у структурі посівних площ (площ під цукровим буряком зокрема) не відбулося. Втім, 30-35% площ ще незасіяні під ярі культури, що дозволяє внести відповідні зміни. В компанії планують вирощування традиційних культур (кукурудза та соняшник) за рахунок скорочення більш екзотичних культур (коріандр). Урізання витрат відбувається в основному внаслідок пошуку більш дешевого посівного матеріалу та нижчих обсягах

використання мінеральних добрив. Втім, співпраця з європейськими постачальниками залишається стійкою, а пошук місцевих партнерів здійснюється з пересторогою, отже цю тактику тут називають «дешевша сировина з Європи». У підсумку, компанія не відкидає підхід «поступово зростати, але з меншими витратами».

- Модифікації включали і реструктуризацію цукрових заводів (деякі з них припинили виробництво в цьому році), що мала на меті підвищення продуктивності заводу, а отже і прибутковості бізнесу. Іншою метою є впровадження нової системи бюджетування, фінансового контролю та загального управління, що вимагає наявності кваліфікованої робочої сили. Нові принципи взаємодії між бізнес одиницями (виробниками буряку та цукровим заводами) покликані забезпечити обґрунтовану прибутковість кожного окремого бізнесу та оптимізувати грошові потоки між ними. Цей процес підсилиться з об'єднанням капіталу різних бізнес структур (зернової компанії та виробника цукру).

Очікування від Уряду

Від Уряду компанія очікує чітких та стабільних правил гри без спроб надмірного регулювання торгівлі та затримок з виплатами субсидій.

Компанія D

Постачальник виробничих ресурсів (добрива, обладнання)

Бвиробництва та продажу

Фінансова криза розцінюється як сила, що створила нове середовище для компанії, що насамперед характеризується більш жорсткою конкуренцією, яка найчастіше набуває форми цінової війни.

Компанія відчула 25-35% падіння обсягів продажу насіння, добрив та пестицидів взимку 2009 року у порівнянні з аналогічним періодом в минулому році. Негативні сигнали проявилися лише для весняної посівної кампанії, оскільки відчутних змін у попиті восени 2008 року не спостерігалось. Ринок відродився лише протягом січня - лютого 2009 року, коли були здійснені перші закупівлі. Постачальники були змушені дешево продавати свою продукцію та пропонувати вигідні системи оплати клієнтам. Демпінгування стало основою для виграшу тендерів від агрохолдингів, які виявилися першими компаніями, які розпочали закупівлю сировини після 2х місячного застою.

Структура продажу змінилася за вимогами попиту. Постачальники побачили зміну в попиті у бік більш дешевих брендів, що створювало переваги для компаній, які постачали насіння вітчизняного виробництва. Стратегія скорочення витрат в господарствах зумовила зростання частки «основних» добрив у структурі попиту.

Реакція на нові виклики: не скорочення витрат, але оптимізація структури пропозиції та активний маркетинг

Компанія наслідувала вимоги ринку щодо зниження ціни, але не намагалася стати лідером у цьому. На відміну від деяких постачальників, вона не продавала нижче собівартості та отримувала позитивну маржу, що виявилася значно нижчою, ніж у попередньому році. Зміни у структурі попиту разом зі зростанням ціни на іноземну продукцію змусили компанію розглянути можливості продажу сировини вітчизняного виробництва (ячмінь, жито, соняшник). Продукція провідних брендів у пропозиції компанії заміщується дешевшими аналогами. Жодного скорочення витрат не допускається у сфері

маркетингових заходів. Навпаки, компанія виділяє додаткові ресурси для фінансування створення правильних інформаційних сигналів та реклами для існуючих та нових клієнтів.

Слабко розгалужена система представництв компанії в країні не вимагає значних операційних витрат. Це дозволило допустити певне накопичення дебіторської заборгованості для того, щоб покрити зниження обсягів продажу. Втім, більшість контактів здійснюється за передоплатою. Цільовою аудиторією компанії залишаються середні господарства з земельним банком 5-10 тис. га, адже великі агрофірми є більш вимогливими при виборі постачальника, а малі ферми є недостатньо платоспроможними.

Очікування від Уряду

Компанія визнає небезпеку надмірного державного втручання. Таким чином, компанія не сприймає підвищення імпортного мита 13% та розуміє такі дії у майбутньому. Натомість основна роль Уряду вбачається у створенні сприятливого середовища для отримання кредитів. На думку компанії, участь держави у схемах кредитування аграрного сектору сприятиме зростанню попиту на виробничі ресурси високої якості, а отже забезпечувати достатньо високу прибутковість галузі в цілому.

Керівник відділу аграрних технологій очікує, що ринок повернеться до стану рівноваги восени 2009, коли почнуть реалізовуватися відкладені інвестиційні плани виробників у відповідь на зростання попиту на міжнародних аграрних ринках.

Компанія Е

Постачальник виробничих ресурсів (насіння, обладнання)

Фінансова криза вплинула на усіх суб'єктів господарювання в Україні, і дана компанія не є винятком. За словами керівника відділу збуту с/г продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, скорочення інвестування торкнулося персоналу, але не виробництва.

Фінансовий блок

- Отримання кредитів стало тяжчим, ніж в до кризові часи.
- Проблеми виконання зобов'язань змусили компанію вдатися до заходів пролонгації кредитів.
- Зросли відсоткові ставки за деякими залученими кредитами.
- Компанія співпрацює з Урядом та покладається на державні дотації.
- Запланована позика від МФК у розмірі 50 млн. дол. США (для будівництва елеватора) не була отримана.

Виробництво та продаж:

- Структура посівів змінилася не лише в цілях прибутковості, але й з урахуванням вимог сівозміни. Фінансова криза мала мінімальний вплив на структуру посіву. (близько 10% - вирощування цукрового буряку, 50% - кукурудзи, решта - для інших цілей).
- Попит на продукцію підприємства знизився. Багато господарств (фермерів) бажають купувати в кредит, але компанія вважає цю схему надто ризикованою. Разом з тим, попит на окремі види обладнання був надзвичайно високим.

- Певні втрати асоціюються з падінням ціни реалізації. Втім, компанія виграла від експорту. На жаль, опціони та ф'ючерсні угоди компанією не практикуються через недосконалу кореляцію між внутрішньою та світовою цінами та відсутністю належно функціонуючих товарних бірж.

Інвестиції у виробництво:

- Компанія продовжила будівництво 2-х найбільш елеваторів в Європі
(з запланованою потужністю 720 тис. т та сучасному потужністю 90 тис т кожен).
- Компанія придбала 4 з 9 найбільших сушарок для кукурудзи, які зараз запускаються.
- В планах компанії – розширення площ до 180 тис. га.
- Компанія інвестувала значні ресурси для підвищення ефективності використання мінеральних добрив

(Правильне використання добрив дозволяє заощаджувати до 20-30% витрат на мінеральні добрива, однак такий механізм ще не запрацював через закупівлю добрив по високій ціні).

Інвестиції в персонал:

- Компанія заощадила кошти шляхом оптимізації витрат на персонал. Частину співробітників звільнено. Для решти скасовано премії та бонуси. .

(Перерозподіл заробітної плати здійснювався на основі завантаження робітників. Деякі співробітники отримали підвищення зарплатні, але більшість – різке скорочення).

Компанія F,

6,5 га, інтенсивне вирощування яблук, приватний підприємець

Фінансовий блок

Збільшення вартості зовнішнього фінансування мало незначний вплив на стан господарства у зв'язку з його невеликою часткою у структурі оборотного капіталу. Після закінчення співпраці з голландськими партнерами на початку становлення бізнесу (1999-2003 рр.) та відповідного вилучення іноземних інвестицій, підприємство покладається переважно на власні ресурси. Відсутні зміни і в умовах державної підтримки, що використовувалася лише одноразово у розмірі 60 тис. грн. для придбання інженерного обладнання та облаштування холодильної камери задовго до початку дії факторів, породжених кризовим станом у фінансовому та реальному секторах країни. Втім, певна оптимізація фінансових потоків відбулася внаслідок зміни форми господарювання (з фермерського господарства на приватне підприємство), що сприяло скороченню трансакційних витрат.

Збут продукції

Завдяки довгостроковій співпраці з мережами роздрібної торгівлі, ціни (а також обсяги реалізації) на продукцію не зазнали суттєвих змін: сьогодні господарство співпрацює з 11 супермаркетами Черкаської області. Виробничі потужності для зберігання продукції дозволяють використовувати сезонні коливання ціни. Втім, більш жорсткі вимоги щодо якості яблук, зокрема вимоги щодо їх зовнішнього вигляду, спричиняють додатковий тиск на собівартість продукції (витрати на калібрування).

Виробництво

За рахунок високої частки імпортованих засобів виробництва їх вартість значно зросла внаслідок девальвації національної валюти, що є основним фактором негативного впливу на діяльність підприємства. Для окремих видів основних фондів таке зростання досягло 50% (наприклад, вартість міні-трактора Yanmar 66, поставленого з Японії цього року). Це ж стосується і змінних витрат (наприклад, подорожчання бамбуку, імпортованого з Китаю, що використовується для закріплення молодих саджанців в розсаднику). Крім того, додатковий тиск на собівартість продукції спричинює подорожчання окремих засобів виробництва, що не імпортуються (наприклад, подорожчання електроенергії з квітня цього року, що активно споживається для забезпечення належних умов зберігання яблук та функціонування поливної системи). Для підтримки обсягів реалізації протягом останніх років господарство почало розвивати другорядні напрями діяльності: реалізація не лише готової продукції, але й саджанців яблунь (як на карликових підщепах, так і на середньо рослих), матеріалів для закріплення дерев саду (стовпці, дріт, кембрик для підв'язування)

Додатковий тиск на собівартість продукції разом з високими вимогами щодо її якості унеможлиблює зменшення інтенсивності технології, що є основою високого рівня урожайності, а отже достатньої ефективності бізнесу. Навпаки, в господарстві відбувається постійний пошук нових технологічних рішень: останнім прикладом цього є введення в експлуатацію систем захисту саду від фізичних пошкоджень (сітка від граду), заплановане у 2009 році (втрати врожаю одного сезону внаслідок граду становили понад 480.тис грн.). Втім, основою забезпечення передових технологій є обмін знань, що у поєднанні з набутим досвідом дозволяє знаходити оптимальні варіанти їх втілення на підприємстві з точки зору необхідності мінімізації витрат. Так, знайомство із захисними системами від фізичних пошкоджень в Ізраїлі з унікальним механізмом заломлення світла втілилось у використанні більш дешевого європейського аналогу, що, за умов правильного використання, цілком відповідає потребам підприємства. Крім того, спостерігається перехід на власну сировину та матеріали, що будуть використовуватись під час запланованого розширення площ під сад.

Очікування від Уряду

Найбільш ефективними діями Уряду, на думку власника, поряд із забезпеченням ефективного використання державної допомоги є концентрація зусиль на підготовці відповідних фахівців в галузі інтенсивного садівництва. Саме відсутність відповідних знань і породжує низьку ефективність урядових заходів та програм. Вищий ступінь гнучкості стосовно переймання досвіду інтенсивного садівництва на тлі недостатньої внутрішньої пропозиції для задоволення потреб споживання створює сприятливі умови для розвитку галузі.

Компанія G,

50 га, вирощування зернових, фермерське господарство

Фінансовий блок

Господарство не відчуло зростання вартості зовнішнього кредитування, оскільки кредити залучені за урядовими програмами підтримки (з нульовою ставкою відсотка). Жодних нових вимог щодо застави чи строків сплати не надходило. Втім, низький рівень капіталізації господарства не дозволив розраховувати на нові позики (у тому числі кредити з частковою компенсацією відсоткової ставки чи без неї). Власні обігові кошти

були повністю використанні восени, а нестача ресурсів навесні призвела до необхідності скорочення земельного банку. Понад 20 га було здано в оренду третім особам за ціною 300 грн. за гектар (орендодавець має силу монополіста, так як регіон вважається депресивним).

Виробництво та продаж

Відсутність приміщень для зберігання продукції та нестача обігових коштів змусили господарство продавати зерно у період найбільшого падіння ціни. Це втілювалося у скороченні земельного банку та концентрації на більш прибуткових культурах (площі, залишені у використанні, були розподілені між пшеницею та соняшником). Нестача ресурсів компенсувалася товарними кредитами (насіння), наданими новим партнером (орендарем). Це дозволило використовувати насіння високої якості та пом'якшити наслідки використання низького рівня мінеральних добрив та пестицидів цього року. Втім, посушлива погода сформувала негативні очікування щодо майбутнього врожаю.

Фінансова скрута зумовила відсутність закупівель нового обладнання та техніки, а отже означала продовження терміну виконання технологічних процесів та зниження продуктивності господарства в цілому. Це змусило шукати нових напрямків, що не вимагали значних інвестицій (дрібнотоварне рибальство). Відсутність власної зернозбиральної техніки також може сприяти затримки у збиранні врожаю та ще більше погіршити таким чином фінансовий стан господарства улітку.

Очікування від Уряду

Завдання уряду – встановити прозорі правила гри для дрібних господарств. Питання прав на земельні ділянки залишається відкритим. Якщо положення земельного кодексу про переоформлення прав користування землею будуть впроваджені, це погіршить умови торгівлі і може призвести до закриття господарства. У використанні залишаться лише земельні ділянки в приватній власності (наділи, отримані після розпаювання колгоспів), а решта буде здаватися в оренду третім особам.